

PAZARYERİ'NDE TARİHİ TÜRK EVLERİNİN CEPHE ÖRNEKLERİ

Gözde ÇELEBİOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof.Dr. Şerife CENGİZ

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos 2006

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
ÇİZİMLER LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PAZARYERİ

1. PAZARYERİ'NİN COĞRAFİ KONUMU	2
2. PAZARYERİ'NİN TARİHİ.....	2
3.KONUNUN SINIRI.....	13
4. KAYNAKLAR VE YÖNTEM	13

İKİNCİ BÖLÜM

PAZARYERİ'NDE TARİHİ TÜRK KENT DOKUSUNUN GELİŞİMİ

1. TÜRK EVİNİN KENT DOKUSU İÇİNDEKİ KONUMU.....	15
2. PAZARYERİ EVLERİ.....	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAZARYERİ EVLERİNDE CEPHE DÜZENİ

1.CEPHE DÜZENİNİ OLUŞTURAN ELEMANLAR	26
1.1. KAPILAR	26
1.2. PENCERELER	27
1.3. ÇIKMALAR	28
1.3.1. Çıkmasız Cepheler	28
1.3.1.2. Klasik Cepheler	28
1.3.1.3. Ortası Balkonlu Cepheler	28
1.3.1.4. Girişi Daha İçeride Tutulan Cepheler	28
1.3.1.5. Orta Kısım Daha İçeride Pedimentli ve Profilli Cepheler	28
1.3.2. Çıkmalı Cepheler	28

1.3.2.1. Tek Çıkmalı Cepheler	29
1.3.2.2. Çıkmanın Tüm Cephe Boyunca Yeraldığı Örnekler	29
1.3.2.3. Testere Dişli Çıkmalı Cepheler	29
1.3.2.4. Çift Çıkmalı Cepheler	29
1.3.2.5. Kuşkondu Cepheler	29
1.3.3. Çıkma Altı Elemanlarına Göre	30
1.3.3.1. Konsol kmalar.....	30
1.3.3.2. Konsol Kirişli Çıkmalar	30
1.3.3.3. Payandalı Çıkma.....	30
1.4. ÇATI VE SAÇAKLAR	30
1.5. KÖŞE DİKMELERİ.....	31
1.6. ÇEŞMELER	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALZEME VE DUVAR TEKNİKLERİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

PAZARYERİ EVLERİNDE SÜSLEME

1. AHŞAP SÜSLEMELER	33
2. CAM SÜSLEMELER	34
3. MADENİ SÜSLEMELER	35

ALTINCI BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

SONUÇ	38
EKLER	40
KAYNAKÇA	77

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**PAZARYERİ'NDE TARİHİ TÜRK EVLERİNİN CEPHE ÖRNEKLERİ****Gözde ÇELEBİOĞLU****Sanat Tarihi Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2006****Danışman: Prof.Dr. Şerife CENGİZ**

Anadolu'nun Osmanlıdan günümüze kadar önemli bir yerleşim yeri olan Pazaryeri Bilecik'e bağlı bir ilçedir.

Osmanlı döneminde gerek askeri yol üzerinde ve gerekse ticari yollar üzerinde olması dolayısıyla Pazaryeri gelişmiş bir nahiye konumundaydı. Ekonomisinin hayvancılığa ve tarıma dayalı olması Pazaryeri evlerinin çevre nahiyelere göre daha gelişmiş ev örnekleri göstermesine en büyük etken olmuştur.

Hıms tekniğinde yapılmış Pazaryeri evleri dar sokaklar çerçevesinde sıralanmış ve çoğunlukla bitişik nizamda yer almış iki katlı evlerdir. Dar sokaklar küçük meydanlara açılırken köşe başında yer alan evlerin bazen alt bazen hem alt hem üst katları pahlanmıştır.

Pazaryeri evleri beyaz çivit mavisi, pembe, krem rengi sıvasıyla renkli bir görünüm ortaya koyarken, ahşap doğramalar doğal olarak bırakılmıştır. Zaman içerisinde evlerin alt katları değişikliğe uğramıştır.

Bu çalışmada tarihi evlerin özgün cephe tipleri incelenerek fotoğrafları çekilmiş, cephe çizimleri yapılmış ve cephe elemanları (kapı, çıkma, çıkma altı elemanları, saçak, pencere, balkon ve çatıları) hakkında bilgiler verilmiştir.

ABSTRACT**THE SAMPLES OF THE SCAN OF HISTORICAL
TURKISH HOUSES IN PAZARYERİ****Gözde ÇELEBİOĞLU****Art History****Anadolu University Social Science Institute , June 2006****Advisor: Şerife Cengiz**

Pazaryeri which is the important living area of Bilecik from the Ottoman civilization till today.

In the Ottoman Empire period Pazaryeri is the developed area both being on the military and trade ways.

Pazaryeri houses are more developed according to the other cities because of its economy's reason is agriculture and stock breeding.

Pazaryeri houses which are built using himiş technique are constructed around the narrow roads and mostly closer to each other.

Narrow roads are closer to the small area the bottom and top floor of the houses which are on these areas are assuaged.

Pazaryeri houses are in the color of pink, blue and cream. the wood works are left in natural ways. The down stairs of the houses were changed at the time.

In this work , historical houses front scenes are inspected and photographed. Also the front scene drawings are done. The information is given about the balconies , doors , eaves of the houses , windows , roofs and bow-windows.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Gözde ÇELEBİOĞLU'nun "Pazaryeri'nde Tarihi Türk Evlerinin Cephe Örnekleri" başlıklı tezi 02 Ağustos 2006 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Şerife CENGİZ
Üye : Prof.Dr.Halime DOĞRU
Üye : Doç.Dr.Erol ALTINSAPAN

Prof.Dr.Nürhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Pazaryeri Bilecik'e bağlı bir ilçedir. Osmanlılar döneminde ilçe ticaret yolları ve askeri yol güzergahında olduğu için (Osmanlı orduları sefer sırasında burada konaklardı) gelişmiş tarihi Türk kent dokusuna sahiptir. 1885 yılında PAZARCIK adıyla Ertuğrul Livası'nın merkez kazasına bağlı bir nahiye idi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra 1924 yılında Bilecik'e bağlanmıştır. Pazaryeri 1954 yılında Bilecik'e bağlı bir ilçe olmuştur.

Pazaryeri ilçesinin tarihi Türk evi örnekleri öğrencilik yıllarımda itibaren dikkatimi çekmiş ve yüksek lisans tezimde bu konuyu seçmemde en büyük etken olmuştur.

Pazaryeri tarihi kent dokusu içerisinde dar sokaklar çevresinde dizilen evlerden onüç değişik cephe tespit edilmiştir. Evlerin tek tek fotoğrafları çekilerek, malzemeleri, konumları, süslemeleri incelenerek sınıflandırılmış ve cephe örnekleri en ince detaylarına kadar araştırılmıştır.

Çalışmamın yürütülmesinde bana yol gösteren, desteğini ve yardımlarını benden esirgemeyen değerli hocam Şerife Cengiz'e, doğduğum andan itibaren tüm sevgi ve desteklerini vererek bana her zaman güvenen canımdan çok sevdiğim aileme, tezimin fotoğraf çekimlerinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Mustafa Göktanır'a, Pazaryeri Belediyesine ve çalışmamada bana kolaylık sağlayan Pazaryeri halkına teşekkür ederim.

ÇİZİM LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1; Pazaryeri- Doğanlar Mah. Yukarı Köyler Sok. No: 52	42
Şekil 2; Pazaryeri- Dereboğaz Mah. Çarşı Meydanı No: 13	43
Şekil 3; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 45	44
Şekil 4; Pazaryeri- Doğanlar Mah. Yukarı Köyler Sok. No: 29	45
Şekil 5; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 22	46
Şekil 6; Pazaryeri- Doğanlar Mah. Küçükkaya Sok. No: 12	47
Şekil 7; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 15	48
Şekil 8; Pazaryeri- Dereboğaz Mah. Çiçekliköy Sok. No: 6	49
Şekil 9; Pazaryeri- Doğanlar Mah. Kısa Sok. No: 10	50
Şekil 10; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 35	51
Şekil 11; Pazaryeri- Dereboğaz Mah. Çarşı Meydanı No: 15	52
Şekil 12; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 29	53
Şekil 13; Pazaryeri- Yüzbaşı Mah. Hüseyin Demirel Sok. No: 10	54

RESİM LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 29	55
Resim 2: Pazaryeri-Doğanlar Mah. Yukarı Köyler Sok. No: 52 ...	56
Resim 3: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Çarşı Sok. No: 19	57
Resim 4: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Çarşı Sok. No: 13	58
Resim 5: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Taşlık Sok. No: 48 ...	58
Resim 6: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 45	59
Resim 7: Pazaryeri-Doğanlar Mah. Yukarı Köylek sok. No: 29	60
Resim 8: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 47	60
Resim 9: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 22	61
Resim 10: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Gümüş Sok. No: 7.....	62
Resim 11: Pazaryeri-Doğanlar Mah. Küçükkaya Sok. No: 12	63
Resim 12: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No: 15	63
Resim 13: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Çiçekliköy Sok. No: 6	64
Resim 14: Pazaryeri-Doğanlar Mah. Kısa Sok. No: 10	65
Resim 15: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Kemal Gümüş Sok No: 10.....	66
Resim 16: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 35	67
Resim 17: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Çarşı Sok. No: 15	68
Resim 18: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 29	69
Resim 19: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Cami Meydanı. No: 23	69
Resim 20: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Çiçekliköy Sok. No: 6	70
Resim 21: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Hüseyin Demirel Sok No: 10	70
Resim 22: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Kemal Gümüş Sok No: 7	71
Resim 23: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 2	71
Resim 24: Pazaryeri-Doğanlar Mah. Yukarı Köyler Sok. No: 13	72
Resim 25: Pazaryeri-Dereboğaz Mah. Kemal Gümüş Sok. No: 10	72
Resim 26: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 11	73
Resim 27: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 29	73
Resim 28: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 29	74
Resim 29: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 29	74
Resim 30: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 15	75

Resim 31: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 22	75
Resim 32: Pazaryeri-Yüzbaşı Mah. Bursa Sok No: 22	76
Resim 33: Sivrihisar-Yenice Mah. Kavakdibi Sok. No: 6.....	76
Resim 34: Pazaryeri-Genel Görünüş.....	77

GİRİŞ

Tez olarak Pazaryeri Evlerinin Cephe Örnekleri konusunu seçtim. Bu konuyu seçmemdeki amacım Pazaryeri evlerinin özgün cephe tiplerini çıkartmaktı.İlk önce evlerin fotoğrafları ayrıntılı olarak çekilerek cephe çizimleri yapılmıştır. Daha sonra evleri kent içindeki konumlarına, cephe düzenini oluşturan elemanlarına, çıkma tiplerine,malzeme- duvar tekniklerine ve süslemesine göre sınıflandırarak tipolojisini yapmış bulunmaktayım.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Pazaryeri'nin Coğrafi Konumu

Pazaryeri, İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Marmara Bölgesinin güneydoğu noktasının arasında, aslen Marmara Bölgesinde bulunmaktadır. Pazaryeri İlçesi Bilecik-Bozüyük arasında ayrılan bir il yolunun üstündedir¹.

Bilecik'in güneybatısında yer alan Pazaryeri'nin doğusunda Söğüt İlçesi, batısında Yenişehir, güneyinde Bozüyük ilçesi yer almaktadır.

Yüzölçümü 34943 km², son sayıma göre nüfusu 13834 kişidir. Bu nüfusun 6471 kişisi ilçe merkezinde, 7363 kişisi de köylerinde yaşamaktadır.

Ankara-Bursa Devlet karayolunun ilçeden geçtiği günlerde son derece hareketli önemli bir transit ve ticaret merkezi olan Pazaryeri sonradan bu yolun Bozüyük-İnegöl çizgisine kaydırılması sonucu sosyal ve ekonomik açıdan kayba uğramıştır.

Marmara Bölgesinin İç Anadolu'ya birleşen uç noktasında bulunan Pazaryeri engebeli bir arazi yapısına sahiptir. İlçe Uludağ'ın hafif meyillerle İç Anadolu'ya birleştiği engelli arazi üzerinde kurulmuştur. Deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 810 metredir. Üç tarafı tepelerle çevrili, güneyi meyilli bir arazi ile İç Anadolu'ya açılır. İlçe Marmara bölgesinde olmasına rağmen sert ve karasal bir iklim yapısına sahiptir²

2. Bilecik ve Pazaryeri TarihiKarasu vadisinde, orta yükseklikte tepelere arasında ve bunların meyilli sırtlarında kurulmuş olup denizden yüksekliği Yukarı Bilecik adı verilen Bilecik kesiminde 550 m., buradan 4 km. uzaklıktaki istasyon civarından ise 295 metredir. Bilecik adının nereden geldiği ve bugünkü yerinde eski bir yerleşimin bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca şehrin ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bugünkü şehrin 4 km. kadar güneybatısında İznik veya Eskişehir yolu üzerinde bulunan Agrilion veya Agrilium adlı bir yerleşim yeri Bilecik'in ilk kurulduğu mevki olarak kaydedilir. Ayrıca Bizanslılar döneminde Hamsu ile Debbaghane deresi vadileri arasında bir kaya çıkıntısı üzerindeki Belokome adlı bir kalenin şimdiki Bilecik'in nüvesini teşkil ettiği, isminin de buradan geldiği belirtilir. Ramsay ise Bizans tarihçisi Pachymeres'in eserinde geçen Belokome adının Bilecik'in Rumcalştırılmış şekli olduğunu ileri sürer.

¹ "Bilecik", **Yurt Ansiklopedisi**, C. 2,(İstanbul 1982), s. 1284.

² Nejat İşcan; **Dünden Bugüne Pazaryeri**,(Eskişehir 2000), s.2.

Bilecik yöresiyle ilgili ilk bilgiler Tunç çağına kadar iner. Yörede tunç üretimi yapıldığına dair bazı arkeolojik malzemeler elde edilmiştir. İlkçağlarda Frig, Lidya ve Pers hakimiyeti altında kalan yöre, Bithynia Krallığı'nın Roma İmparatorluğuna katılması üzerine Romalıların idaresi altına girdi. İslam'ın yayılış yıllarında Arap akınlarına uğradı. Bazı Osmanlı kaynaklarında Harunürreşid döneminde Söğüt ve civarının fethedildiği söyleniyorsa da şüphelidir³.

Osmanlıların Söğüt ve çevresine yerleştikleri XIII. yüzyılda Bilecik ve yöresi, Türkmenlerin akın sahasını teşkil eden Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir sınır ve uç bölgesi durumundaydı. Osmanlıların bu uç bölgesinde gazânın liderliğini ellerine geçirdikleri sırada Bilecik Bizans'ın merkezi idaresinden kopmuştu. Bilecik tekfuru civardaki diğer tekfurlar arasında önemli bir mevkiye sahipti. Bu dönemde Bilecik'te Pazar kuruluyor, Rum halkın yanında Türkmenlerde burada alışveriş yapıyordu. Özellikle Bilecik bardakları çok rağbet görüyor ve bu ticaretin başlıca mamul maddesi durumunda bulunuyordu⁴. Osman Gazi önceleri Bilecik tekfuru ile iyi münasebetler kurdu. Osmanlı kaynaklarına göre Bilecik tekfurunun da aralarında bulunduğu bölgedeki diğer tekfurlar Osman Gazi'ye bir suikast hazırladıysa da bu tertibin haber alınması üzerine Osmanlı kuvvetleri ani bir baskınla Yarhisar ve Bilecik'i fethettiler (1298).

1299'da Osman Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılan Bilecik, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk merkezi olmuştur⁵. Osman Gazi Bilecik'i aldıktan sonra burada bir cami yaptırmış ve bu yörenin gelirlerini bu camiye tahsis etmiştir⁶.

Bilecik, Bursa-İznik'den Eskişehir'e ve Anadolu'ya giden yolların üzerinde önemli bir konaklama yeri idi. Ayrıca Bilecik, tarihi İstanbul-Bağdat kervan yolu üzerinde bulunması nedeniyle önemini hiç kaybetmemiştir.

Osman Bey tarafından fethedildikten sonra şehir gelişme kaydettiyse de coğrafi açıdan iskana elverişsiz olması şehrin küçük kalmasına neden olmuştur⁷.

Osman Bey, Bilecik nahiyesinin gelirlerini ailesine tahsis edip küçük oğlu Ali'yi annesiyle birlikte burada bırakarak Şeyh Edebâli'yi emin tayin etti. Şeyh Edebâli ile kızı ve aynı zamanda Osman Gazi'nin zevcesi vefatlarına kadar Bilecik'te yaşadılar ve buraya

³ Feridun Emecen; "Bilecik" **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (C.6, İstanbul 1992), s.154.

⁴ Emecen , a.g.m. , s. 154.

⁵ "Bilecik", **Yurt Ansiklopedisi**,(C.2, İstanbul, 1982), s. 1263.

⁶ Said Öztürk; **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik**,(İstanbul, 1996),s. 30.

⁷ Klasik dönemde önemli bir geçiş noktası rolü üstlenen Bilecik bölgesinde yolların emniyetini sağlama amacıyla derbentler kurulmuştur.", bkz: Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İstanbul, 1990, s. 61-62-67-68, bkz. Sema Altunan; "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler, **Türkler Ansiklopedisi**,C.10, (Ankara 2002), C.10, s. 913.vd.

defnedildiler. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Çandarlı ailesinin atası Kara Halil de Bilecik'te kadılıkta bulunarak yaya askerinin tekilini sağladı⁸. Ayrıca Orhan Gazi'nin asker için ilk defa ak börk yaptırdığı yer de burası idi. Bu durum şehrin daha Osmanlı Beyliğinin kuruluş yıllarında bir dokumacılık merkezi olduğunu gösterir. Şehir, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da Bursa-Eskişehir güzergâhında önemli bir konaklama yeriydi. Bizans ve haçlı orduları gibi doğuya sefere çıkan Osmanlı orduları da buranın yakınında eski bir yolu takip ederdi⁹.

Eski Bilecik, bugünkü şehrin güneydoğusunda Gazhane ve Gugukluk ile Debbağhane dereleri boyunca çukur ve düz bir mevkide bulunuyordu. Şeyh Edebâli Cami ve Türbesi bu yerleşmenin yönünü tayin etmişti. Ayrıca yine ilk Osmanlı Padişahları tarafından inşa edilen tarihi abidelerde şehrin gelişmesinde rol oynadı¹⁰.

Bilecik idari teşkilat bakımından klasik dönemde Sultanönü sancağının bir kazası konumundaydı. Bilecik kazasında 1 kasaba ve 11 köy Sultan hassı olarak ayrılmıştı. Sultan hassına dahil olan Lefke kasabası ve Salözü, Büyük Küre, Küçük Küre, Çakır Pınarı, Ahmedli Ala Kilise, Çadırılı, Pelid Özü, Küplü, Gülümbe köylerinin toplam 34918 akçe hasılı bulunmaktadır¹¹.

Bilecik kasabasının merkezinde pazar kuruluyordu. Bu pazar 1571'de 1800 akçe ihtisabı olan bir pazardı¹².

Eskişehir civarında Mansur, Celal, Erkuhu, Deli Murad gibi eşkiyalar tek başlarına çalışıyorlardı. Bilecik-Pazaryeri arasındaki derbent Deli Murad'ın faaliyet alanı idi¹³.

Sultanönü sancak beyinin, sınırları içinde derbente neler olup bittiği ile pek ilgilenmediği anlaşılmaktadır¹⁴.

Kırsal kesimde konar göçerlerde en az eşkiya kadar köylüleri zor duruma düşürüyordu. Konar-göçer yörükler koyun sürüleri ile yaylalarına giderken ekili topraklardan geçiyor ve reayayı önemli ölçüde zarara uğratiyordu¹⁵.

⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı; **Çandarlı Vezir Ailesi**,(Ankara 1974), s. 3.

⁹ Emecen, a.g.m. , s. 154.

¹⁰ Emecen, a.g.m., s. 154.

¹¹ Halime Doğru; **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**,(Eskişehir, 2005), s. 160.

¹² Osmanlı devletinin ilk zamanlarında 1687 yılına kadar kullanılan para birimi Fatih zamanında 100 dirhem gümüşten 500 akçe kesiliyordu. Sonra değer kaybına uğramıştır.

¹³ Halime Doğru; **XVI.Yüzyılın Sonunda Eskişehir'de Eşkiyalık Olayları, Tarihte Eskişehir Sempozyumu 1**, (2-4 Kasım 1998) (Eskişehir, 2001), s. 86-87.

¹⁴ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**,(İstanbul, 1967), s. 50.

¹⁵ Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**,(İstanbul, 1987), s. 40.

Sultanönü sancağına özel bir geri hizmet kurumu olan Taycılar oturdukları köylerde sık sık karışıklıklara neden oluyordular¹⁶. 1579'da taycılar arasında suç işleyenlerin sayısında büyük artış oldu.

1555'te kasabanın yakınındaki yolu takip ederek Amasya'ya gitmekte olan Avusturya elçilik heyetinde bulunan H. Dernschwam, bir kale-şehir durumundaki Bilecik'i oldukça bakımsız bir yer olarak tarif etmişti. Ayrıca burada kaliteli ipek kumaş ve kadife dokumacılığından bahsetmiştir¹⁷. XVI. Yüzyıl boyunca madencilik de ayrı bir öneme sahipti; özellikle demir madenlerinde top güllerinin dökümü yapılıyor ve burada bir maden emini bulunuyordu. Madenlerde top gülleri dökümünde çalışmak ve bunları İstanbul'a iletmek üzere en yakın iskeleye taşımak için Kütahya, Manisa, Aydın bölgesindeki yörükler görevlendiriliyor, bunların zahire ihtiyaçları civar kazalardan sağlanıyor ve bu halk için kazanç vesilesi oluyordu¹⁸.

Bilecik'te XVI. yüzyılın ikinci yarısında mahalle sayısı 8 olup önceki mahallelere Hacı Şücâ ve Orhan Cami mahalleleri ilave edilmişti. Bunların arasında en kalabalık olanı Hisar Mahallesi idi ve unu sırasıyla Pazar, Kadı, Dere ve Hacı Şücâ mahalleleri takip ediyordu. Bu durum kasabadaki yerleşmenin, muhtemelen emniyet gerekçesiyle daha yukarıda, kalenin çevresinde toplanmaya başladığını gösterir. Nüfus ise bu sıralarda 1600'e ulaşmıştı. Feridun Emecen 1600, M. Akif Erdoğan 1842, Reşad Genç ise 3500-4000 civarında bir nüfusun yaşadığından söz etmektedir¹⁹.

1649'da yapılan bin avarız tahririne göre Bilecik, Ertuğrul Gazi vakıflarına ait bir kasabaydı ve 10 mahallesi vardı. Bunlar nüfusu oldukça azalmış Gazi, Cami-i Kebir, Debbağlar, Pazar, Osman Gazi, Nalbant İlyas, Hisar, Akmesic, Emirler adlı 9 müslüman ve 1 hıristiyan mahallesi idi. Fiziki bakımdan meydana gelen bu gelişmeye rağmen nüfus XVI.yüzyılın başlarındaki duruma inmişti. Hatta Kasabanın tahririni yapan katip buranın dağlık ve taşlık bir yer olduğunu etrafında ziraata elverişli herhangi bir etkinliğin bulunmadığını belirtmiştir.

XVII.yüzyılda bu bölge Osmanlı Ordularının Doğu Seferleri yolu üzerindeki menzillerden biridir. Bu nedenle XVII. yüzyıl bazında, bu yörenin adına tarih kaynaklarında

¹⁶ Halime Doğru; **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müselem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI.Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**,(İstanbul, 1990), s. 165.

¹⁷ Hans Dernschwam; **Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-55)**,(München-Leipzig), 1923, s. 169-183.

¹⁸ Emecen, a.g.m, s. 154-155.

¹⁹ Feridun Emecen; "Bilecik" **DVİA**, daha fazla bilgi için bkz: A. Erdoğan; "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları",(İstanbul, 1990), s. 85; Reşad Genç; "1572 Tarihli Tahrir Defterine Göre XVI.Yüzyılda Bilecik ve Çevresi", **II. Osmanlı Sempozyumu** (Eylül 1985, Söğüt), (Ankara, 1986), s. 27, vd.

sık sık rastlanmaktadır. Naima Tarihinde 1638 senesinde Bağdat seferine çıkıldığında yörede olanları şöyle vermektedir: “İzmit’ten kalkılıp Çınarlı Konağına, oradan Pazarcık konağına, ertesi gün Ermeni derbendi geçilip Bozüyük nam menziline konuldu²⁰.

1706 tarihinde Ertuğrul Gazi vakfına ait yerlerin yeniden tesbiti amacıyla yapılan tahrirde Bilecik’in bu tarihte 14 mahallesi kaydedilmiştir. Şehrin nüfusu yaklaşık 3468 kişiye (977 nefer) yükselmiştir. 1572 tarihli sayımda Bilecik’in köyü durumunda Aşağıköprü, 1706 da Bilecik’in mahalleleri arasına katılmıştır. Sayıma göre mahalle adları şöyledir; 1)Aşağıköprü, 2) Osmangazi 3) Debbağhane 4) Karaca 5) Akmescid 6) Emirler 7) Dere 8) Bazar 9) Cam-i Şerif-i Cedid (kadı) 10) Hisar 11) Börkçüler 12) Cam-i Şerif-i Orhan Gazi 13) Hacı Şuca 14) Ermeni Mahallesi.

Bu mahalleler içinde Emirler, Bazar, Cam-i Cedid, Börkçüler ve Akmescid mahallelerinin nüfusu artarken, Dere, Hisar ve Orhan Gazi Cami Mahallelerinin nüfusu azalmış, Hacı Şuca mahallesi ise tamamen boşalmış, Orhan Gazi Cami hafızları da ortadan kalkmıştır. Söz konusu mahallelerden Osman Gazi, Debbağhane, Karaca, Akmescid ve Ermeni Mahalleleri XVI. yüzyıldan sonra kurulmuştur²¹.

1706 tarihli sayım defterine göre yaklaşık 621 kişi (189 nefer) olan Ermeniler, Bilecik merkez nüfusunun %18’ini oluşturmaktadır. Toplam nüfus ise yaklaşık olarak 3500 kişidir. Gayri müslim nüfusun XVI.yüzyıla göre arttığı görülmektedir.

17.yüzyılın ikinci yarısına baktığımızda İstanbul’un et gereksinimini karşılamak amacıyla Anadolu’dan İstanbul’a koyun satan aşiretler yol alırdı Bunlar Adana ve Tarsus yöresinde Kızıl Koyunlar, Kosonlu ve Karaisalı aşireti, Diyarbakır ve Erzurum yaylalarından Bozulus aşiretidir.

Bu aşiretler Toros dağlarını aştıktan sonra bunların bazıları Niğde ve Aksaray üzerinden Kayseri’ye, bazıları Ereğli, Karaman, Konya ve Akşehir’e giderdi. Beyşehir’den başlayan bir diğer yol göller bölgesindeki büyük köylerden ve küçük kentlerden geçirdi.

Kuzeybatıya yönelik bir yol izlemek isteyen göçerler Afyon ve Kütahya üzerinden Bursa’ya giden yolu seçebilir yada İstanbul’a uzanan “diyagonal yolu” izleyebilirlerdi.

Seyitgazi ve Bozüyük üzerinden İstanbul’a giden koyunların bazıları bu yoldan PAZARCIK’ta ayrılıp Bursa salhanelerine varırdı. İstanbul pazarının çekiciliği kendini ancak PAZARCIK’tan sonra hissettirirdi²².

²⁰ Naima; **Naima Tarihi**, (Çeviren: Z. Danışman),(İstanbul 1967-69), C. III., s. 1378.

²¹ Erdoğdu; **a.g.m.**, s. 85.

²² Suraiya Faroqhi; **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, (Ankara 1981), s. 275-276. Pazarcık adı Pazaryeri’nin eski adıdır.

Ayrıca Bilecik'te pamuk pazarına getirilen yüklerin miktarına ve çeşidine göre hayvan pazarına getirilen koyunların her başı için 2 akça, diğer hayvanlardan da yaklaşık 1 akça ücret Ertuğrul Gazi Vakıfları için tahsis edilirdi²³.

İdari teşkilat açısından Bilecik klasik dönemde Sultanönü sancağının bir kazası durumunda idi. Kaza merkezi olan Bilecik şehir merkezi için, erken dönem kayıtlarında “Nahiye-i Bilecik” ifadesine rastlanmaktadır. Tanzimatı müteakib muhassıllık müessesesinin teşekkülünden sonra Hüdavendigâr Eyaletinin Eskişehir Muhassıllığına bağlı bir kaza olur. Sonra Eskişehir'e Bilecik muhassıllıkları şeklinde ayrılan her iki birim, 28 Şevval 1256'da birleştirilerek Reşid Efendi uhdesine verilir.

Muhassıllık Makamı Bilecik de ve bir dönem kazanın “hüsn-i idaresi” için de Söğüt'de yer almış, hatta liva (Eskişehir)büyük meclisi de Söğüt'e naklolmuştur. 1842'den sonra yapılan bu düzenleme ile sancak yönetimi ilk kez “Kaimmakam” unvanlı yöneticilere bırakıldıktan sonra Hüdavendigâr Eyaletine bağlı “Bilecik Kaimmakamlığı”nın “Bilecik Sancağı Kaimmakamlığı” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bilecik, Tanzimat'ın ilk yıllarında Eskişehir Livası'na bağlı bir kaza statüsünü sürdürmüştür. Kaimmakamlıkların teşekkülü ile birlikte 1258/1842 yılında Eskişehir Merkez kazası Bilecik Kaimmakamlığına dahil olmuş ve kaimmakamlığın lağvına kadar bu statüde devam etmiştir. Ancak bu yıllara ait belgelere yansıdığı şekliyle katiplerden kaynaklanan bir dikkatsizlik değil ise Eskişehir ve Bilecik'in idari statüsünde netlik görülmemektedir. 1263/1264 yıllarını kapsayan bir vergi tahsil defterinde “Kazahâ-ı Kaimmakamlık-ı Bilecik”, “Kazahâ-ı Liva-ı Bilecik”, “Liva-ı Bilecik”, “Liva-ı Eskişehir”, “Kazâ-ı Eskişehir” şeklinde ifadeler bulunurken, aynı defterin bazı sahifelerinde Bilecik'ten “Kazahâ-ı Liva-ı Bilecik” olarak bahsedildikten sonra livaya bağlı kazaları tanımlarken ederken Eskişehir'in de içinde bulunduğu on kaza sayılmaktadır. Bununla birlikte tesbit ettiğimiz diğer belgeler Eskişehir'in Bilecik Kaimmakamlığı'na bağlı bir kaza statüsü içerisinde olduğunu göstermektedir²⁴.

Tanzimat sonrası düzenlemelerde “Kaimmakamlık”ın lağvedilmesiyle Hüdavendigâr Eyaletine bağlı bir kaza olarak müdürlük ile idaresine karar verilir²⁵. Sonra Bilecik'e 1858'de

²³ M.Akif Erdoğan; “Ertuğrul Gazinin Bilecikteki Vakıfları”, **Vakıflar Dergisi**, S. 21,(İstanbul 1990), s. 86.

²⁴ Muhassıllık kurumunun gelişimi için bkz. İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 13; Musa Çadircı; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, (Ankara 1991), s. 208 vd; Aynı yazar “Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Sancaklarında Meclislerin Oluşturulması (1840-1846)”; Yusuf Hikmet Armağan Özel sayısı,(Ankara 1985), s. 257-277.

²⁵ Musa Çadircı; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, (Ankara 1991), s. 240 vd.

yapılan bir düzenleme ile Hüdavenigar Eyaletine bağlı bir sancak statüsü kazandırılır²⁶. Ertuğrul Sancağı adı altında kurulan bu idare yapının merkez kazası da Bilecik olmuştur. Sancağın Bilecik, Söğüt, Yenişehir ve İnegöl olmak üzere 4 kazası bulunmakta idi. Bunlardan Bilecik kazası, Küplü, Yarhisar, Pazarcık, Lefke ve Gölpazarı adıyla 5 nahiyeyi Şamil idi²⁷.

1260-1262/1844-1846 yıllarını kapsayan temettuât sayımlarında bu tarihlerde Bilecik merkezinde 8 müslüman 7 gayr-i müslim mahallesine ait bilgiler vardır. 8 müslüman mahallesinde toplam 551, 7 gayr-i müslim mahallesinde 348 vergi hanesi bulunmaktadır. Toplam vergi hanesi 889'dur. bunun dışında cizye defterlerinde Andaryas adıyla bir gayr-i müslim mahallesi daha olduğu bilinir. Bu mahallede cizye vergisine tabi 78 kişi kaydedilmiştir. Bu verilere göre şehir nüfusunun yaklaşık 4600 kadar olduğu söylenebilir.

1286/1869 tarihli bir nüfus kaydında Bilecik'in 14 mahallesi bulunmaktadır. Toplam 4118 hanede 10101 erkek nüfus tesbit edilmiş, bunun 4494'ü gayr-i müslim, 5607'si müslümanlardan oluşmaktadır. Bu sayıya kadınları da ilave ettiğinizde kaza genelinde yaklaşık 20202 kişi yaşamaktaydı. 1288/1871 tarihinde nüfus için verilen rakamlar aynıdır²⁸.

1292/1875 ve 1294/1877 tarihlerinde verilen rakamlarda hane sayısında bir değişiklik olmamakla beraber 4619 gayr-i müslim, 5611 müslüman nüfus kaydedilmiştir²⁹.

1296/1878 tarihli salnameye göre toplam 4360 hanede 997 Ermeni, 3635 Rum, 6239 İslam olmak üzere toplam 10871 erkek nüfusu tesbit edilmiştir³⁰.

1301/1883 tarihindeki veriler ise şöyle; 4337 hanede 10361 erkek nüfus bulunmaktadır. Bunun 5804'ü müslüman, 4557'si gayr-i müslimdir. Salnamede doğum ve ölüm oranları da verilmiştir. 5804 müslüman nüfustan 1114 ölüm, 858 doğum gerçekleşmiş, net 5548 erkek nüfus tesbit edilmiştir. Gayr-i müslimlerde ise 1013 ölüme karşılık 743 doğum olmuş, net nüfus 4287'dir Toplam net erkek nüfus 9835'dir³¹.

Vital Cuinet'in 1310 tarihli verdiği bilgilerde Bilecik Merkezdi. 74640 Müslüman, 13055 Rum, 8552 Ermeni, 6 Yahudi olmak üzere toplam 96283 kişi olarak gösterilmektedir. Cuinet muhtemelen nahiyeleri ve bağlı köyleride nüfusa dahil etmiştir³²

²⁶ Said Öztürk; **a.g.e.**, s. 32. Daha fazla bilgi için bkz: Stüanford J. Show; "Local Administrations in the Tanzimat", 150.yılında Tanzimat, Ankara 1992, s. 39-40; P. Tuğlacı; **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları,(İstanbul 1985), s. 56.

²⁷ 1303 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 372.

²⁸ 1288 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 117.

²⁹ 1292 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 148 bkz: 1294 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 136.

³⁰ 1296 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 181.

³¹ 1301 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 350-351.

³² Vital Cuinet; **La Turquie D'Asie I-V**, (Paris 1985), C.4, s. 161-169.

19.yüzyılın sonlarında 1898 yılında Bilecik’de 9 cami, 3 mescid, 2 medrese, 1 kütüphane, 1 tekye, 2 kilise, 5 hamam, 1 mekteb-i rüşdiye, 1 mekteb-i ibtidaiye, 10 sıbyan mektebi, 1 askeri depo, 1 askeri daire, 1 cephane yeri, 2 hapisane, 1 belediye dairesi, 1 telgraf ve postahane, 2 karakolhane, 1 hükümet konağı, 1 miri anbarı, 3 otel, 346 dükkan, 6 fırın, 6 yağhane, 16 debbağhane, 14 fabrika, 225 tezgah, 11 değirmen, 3 tüğla ve kiremithane, 4 su mahzeni, 45 çeşme, 1 salhane, 36 kahvehane, 1 kıraathane, biri vakfa ait ve adına Kozahanı denilen küçük bir han ile birlikte 13 han bulunmaktadır.

1873 yılında Haydarpaşa’dan İzmit’e kadar olan demiryolunun açılmasından sonra, 1889 yılında İzmit’ten Ankara’ya kadar olan bölümünde yapımına başlandı ve 1892 yılında tamamlandı³³.

Bilecik’te gayr-i müslimlerin olması o dönemin ekonomik faaliyetleriyle de ilgilidir. O yüzyılda Bilecik ipek üretiminde önemli bir merkezdir. İpek için yeterli olan dut yetiştiriciliği yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Anadolu’da merkezi Bursa olan kumaş üretimi çevre kasabalara yayılmış ve Bilecik’te sırma işlemeli bir tür kadife dokunmuştur³⁴.

1898’de Bilecik kazasında 15 mahallede 1208 hane bulunmaktadır³⁵. Bu tarihte gayr-i müslim lehine artış yaşanmıştır.

Araştırılan kaynaklarda görüldüğü üzere Bilecik’in PAZARCIK kazasında Osmanlı devletinin savaş zamanında devlet toprakları içinde kalan Bulgaristan da İhtiman’dan geçen iki yoldan birinin uğradığı Kız derbendi’nin derbentçileri PAZARCIK kazasından gönderilen 80 gayr-i müslim geri hizmet askeri, başlarında Dergah-ı ali mütefferikalarından İbrahim ile Kapulu derbendi, eski derbendlerini takviye için Samakov kazasında Filibe Nazırı Ahmet Ağa emrinde olmuşlardır³⁶.

Bilecik’te 19.yüzyılın ortalarında ipek üretimi oldukça gelişmiş durumdaydı. 1855’de şehirde 180 çıkırlıklı 4 ipekhane vardı³⁷.

Yüzyılın sonlarına doğru bu sayı daha da arttı nitekim V.Cuinet burada 17 iplikhanenin bulunduğunu, ipek ipliği üretiminin 45 000 kileye ulaştığını, dericilik, bıçakçılık gibi bazı zenaat kollarının da yer aldığını yazar³⁸.

³³ M.Özyüksel; **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, (İstanbul 1998), s. 89, bkz: Ayla Efe Eskişehir Demiryolu, Anadolu Üni.Sos.Bil. Enst.Yay.Yüksek Lisans Tezi,(Eskişehir 1998).

³⁴ 2316 Tarihli **Hüdavendigâr Salnamesi**, s. 302.

³⁵ Suraiya Faroqhi; **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, (Ankara 1981) s. 180.

³⁶ Orhonlu ; **a.g.e.** , s. 118.

³⁷ A.D. Mordtmann; **Anatolian, Skizzen und Reisbri Efe Aus Kleinasien (1850-1859)**,(Hannover 1925), s. 295.

³⁸ Vital Cuinet; **a.g.e.**, s. 168.

İpekli kumaş imalinin daha sonra yavaş yavaş önemini kaybetmesi sonucu ipek ham olarak ihraç edilmeye başlanmıştır. Ayrıca XIX yüzyılda Avrupa'nın Utrecht kadifesine benzeyen, ondan daha üstün kalitede kadife imal edildiği de bilinmektedir³⁹. Bu yüzyılın sonlarında şehrin nüfusu ancak 10 000'e ulaşabiliyordu. Daha sonra demiryolunun buradan geçmesi şehrin iktisadi ve sosyal yaşamına biraz canlılık getirdi.

Bilecik şehri Milli mücadele yıllarında en çok tahribata uğrayan yerlerden biridir. Üç defa Yunan işgaline uğrayan şehir, bu işgaller yüzünden gerek ekonomik, gerekse sosyal yönden büyük sarsıntı geçirmiştir. Yunanlıların 1920 Haziran'ından itibaren Batı Anadolu'da ilerleyişleri, Bursa ve Balıkesir'i işgallerinden sonra 5 Aralık'ta Ankara hükümetiyle Tevfik Paşa'nın başında bulunduğu İstanbul hükümeti arasındaki ilk görüşmeler burada yapıldı, M.Kemal Paşa ile İzzet Paşa'nın Ankara hükümeti, Ahmet İzzet Paşa ile Salih Paşa'nın İstanbul hükümetini temsil ettiği görüşmeler Bilecik'te İstasyon binasında gerçekleştirildi. 8 Ocak 1921'de şehir Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildiysen de I. İnönü Savaşı sonunda Yunanlılar geri çekildi. İkinci işgal 13 Temmuz'da oldu, üçüncüsü ise 22 Temmuz'dan 6 Eylül 1922'ye kadar devam etti. Bilecik ve ilçeleri PAZARCIK'da buna dahil olarak Yunanlıların çekilirken buraları yakmasıyla tahrip olmuştur. 1956 ev, 331 dükkan, 18 han, fabrikalar, hükümet konağı, camiler tamamen yandı, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin ilanı ile birlikte Bilecik Vilayet Merkezi oldu. 1924 yılında Pazaryeri Bilecik'e bağlandı, 1954 yılında da ilçe olmuştur. 1927'deki ilk sayımda nüfus 3581 olarak tespit edildi. Cumhuriyet döneminde il merkezi durumuna geldi⁴⁰.

Bugünkü Bilecik kuzeydeki arızalı bir arazide kurulmuştur. Kırklar, Rasattepe, Devdağı tepeleri arasında yeniden yükselen Bilecik 2 bölümden meydana gelmiştir, Yukarı Bilecik ana yerleşim yeridir ve İstanbul-Eskişehir karayolu etrafında yer alır. Diğer kısım istasyon civarındadır. Fiziki bakımdan gelişmeye pek uygun olmayan bir mevkide yer alan Bilecik, ekonomik bakımdan sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Geçim tarıma dayalı üretim ve ticarettir. Özellikle şerbetçiotu bu faaliyetle ön plandadır. Sanayi ise fazla gelişmemiştir. Şehirde konserve fabrikası, İstanbul yolu üzerinde yem ve kağıt fabrikaları ile sanayi organize bölgesi bulunur. 1927'de 4000'e ulaşmayan nüfus, 1950'de 5000, 1970'de 12000, 1985'te 18500, 1990 sayımında ise 175 526'ya yükselbilmiştir⁴¹.

³⁹ Fahri Dalsar; **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, (İstanbul 1960), s. 53-71.

⁴⁰ Emecen, a.g.m., s. 155.

⁴¹ Emecen, a.g.m., s. 155.

Osmanlılar döneminin ilk kültür merkezlerinden biri olan Bilecik'te tarihi eserlerin çoğu harap haldedir. Osman Gazi Camii eski Bilecik'in kuzeybatısında dar bir vadidedir. Ve harap bir halde bugüne ulaşabilmiştir. Orhan Gazi Camii bunun biraz ilerisinde yer alır. İmaret binası ise caminin karşı yamacındadır⁴².

Ayrıca Bilecik'in doğusunda eski Emirler mahallesindeki Emirler Cami ile Karacalar ve Akkaldırım Camilerinin yalnızca yıkık duvar ve minareleri ayaktadır. Orhan Gazi Camii'nin 50 m. kadar aşağısında İbe Mal Hatun türbeleri ve mescidi bulunur. İl sınırları içindeki başlıca eserler ise, Gölpazarı'nda Mihal Bey Camii, Söğüt'de Ertuğrul Gazi Mescidi ve Türbesi ile Çelebi Mehmed'e izafe edilen Camii, Osmaneli'nde Rüstem Paşa Camii, Köprülü Mehmed Paşa Camii ve Kervansarayıdır.

⁴² Semavi Eyice; "İlk Osmanlı Devrinin dini, İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve zaviyeli Camiler", **İFM XXII/1-2**,(1963), s. 34.

Diyaret işleri Bakanlığına ait 1991 yılı istatistiklerine göre Bilecik'te il ve ilçe merkezlerinde 55, bucak ve köylerinde 316, toplam 371 cami bulunmaktadır. İl merkezinde ise 11 cami bulunur⁴³.

⁴³ Emecen,a.g.m. , s. 156.

3. Konunun Sınırı

Pazaryeri evlerinin Türkevi cephe düzenleri tüm örnekleriyle araştırılmıştır.

Pazaryerinin mahalle ve sokakları tespit edilerek buradaki Türk evleri tek tek ele alınmıştır.

Geleneksel Türk Evi mimarisi çalışmaları, tezime yardımcı olmuştur. Ancak Pazaryeri evleri ile ilgili bir çalışma olmadığından bu konu, tez konusu olarak tercih edilmiştir.

Şimdiye kadar Pazaryeri ile ilgili bir çalışma yapılmadığı için bu evlerin cephe çizimleri de yapılmamıştır. Pazaryeri'nin mahalle ve sokakları tek tek dolaşılıp fotoğraflanarak evler tespit edilmiştir. Cephe düzenine göre gruplandırılan evlerin cephe planları da çıkartılmıştır.

4. Kaynaklar ve Yöntemler

Pazaryeri'nin tarihi evleri hakkında hiç bilgi yoktur. Bunun içinde Tarihi Türk Evleri, Türk Evinin Mimarisi, Osmanlı Evi gibi Makale ve kitaplardan genel bir bilgi toplanmıştır. Sedat Hakkı Eldem'in Türk Evi Plan Tipleri , İstanbul 1954, Ayda Arel'in Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, İstanbul 1982, Haşim Karpuz'un Türk Evi-Osmanlı Evi, Ankara, 1999 adlı makale ve kitapları tezime ışık tutan yayınlar olmuştur.

Bu bilgiler ışığında da Pazaryeri evleri hakkında saptamalar yapılmıştır.

Eski Evlerin fotoğrafları çekilerek Türk Evi ile ilgili tüm kaynaklardan benzer olanlar bulunarak Pazaryeri evleri, ev tiplerine göre sınıflandırılmıştır.

Fotoğraflama: Evler genel görünümüyle görüntülenmiş, detaylar ayrıca vurgulanmıştır.

Çizim Çalışmaları: Pazaryeri Evlerinin cephe ölçüleri alınarak titiz bir şekilde çizilmiştir.

Pazaryeri Evlerinin sokağa göre konumları, kullanılan malzemeleri, cephe elemanları ve süslemeleri saptanarak diğer geleneksel konutlarla karşılaştırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

PAZARYERİ'NDE TARİHİ TÜRK KENT DOKUSUNUN GELİŞİMİ

Bölge Malazgirt Savaşından sonra Türkler tarafından fethedilmiştir, Bilecik, XI. yy'da Bizans'ın karakollarından biri olduğu için Pazaryeri'de buraya yapılan saldırılardan etkilenmiştir.

1273'de Oğuzların kayı boyundan bir grup buraya yerleşmiştir. Bu yer Doğanlar mevkidir⁴⁴. Türkmenlerin yerleştiği bu bölge Osmanlı döneminde konumundan dolayı yeni ticari yollar üzerinde olmasının yanı sıra Osmanlı ordularının sefer sırasında burada konakladığı yer olmuştur.

Pazaryeri 19.yy'da Ertuğrul sancağının merkez kazasına bağlı Pazarcık adıyla nahiye olmuştur⁴⁵. Nahiye olduktan sonra diğer Anadolu şehirlerinde/ilçelerinde olduğu gibi Pazaryeri de mahallelerin eklenmesiyle gelişti. En eski mahallesi Dereboğaz dönemde kurulmuş olmalıdır.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesine göre nahiyede 5 dükkan, 1 kahvehane, 1 han, 7 köy, 2 meşid, 7 okul, 7 cami vardır. Aynı kayıtlara göre nüfusun tamamı 1477 müslümandır⁴⁶.

Pazaryeri'nin 6 mahallesi vardır. En eskisi Dereboğaz, ikinci eski Çarşı, Sonra da Yüzbaşı, Doğanlar, Beşikli, Yeni Mahalle'dir.

Nahiye 1890'da 22 köyü kapsamıştır. Genel nüfus 7105'e çıkmıştır. Cami sayısı 11'e, meşid 12'ye, hamam 6'ya, Han'da 9'a ulaşmıştır.

Pazaryeri ilçesi tarihi kent dokusu, çarşı meydanı ve cami çevresinde gelişmiştir. Evler dar sokaklar boyunca yer almıştır. Pazaryeri kent dokusunu oluşturan sokaklar dar, uzun, kıvrımlı bazen de düz olarak uzanmaktadır. Yollar bugün asfaltla kaplandığından eski sokak zemin kaplaması hakkında bilgi edinilememektedir. Ancak yaşlılardan edinilen bilgilere göre sokakların taşla kaplı olduğu söylenmektedir. Bu sokakların çevresinde düzenlenen evlerin köşe başına yapılmış olanların bazılarında evlerin alt katları ve bazılarında da hem alt hem üst katlara sokağın köşe dönüşünü rahatlatarak şekilde pahlanmıştır.

⁴⁴ "Bilecik" **Yurt Ansiklopedisi**, C.2, (İstanbul 1982), s. 1264.

⁴⁵ Nejat İşcan; **Dünden Bugüne Pazaryeri**, (Eskişehir 1999), s. 2.

⁴⁶ 1292 Tarihli **Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi**, (Bursa), s. 149.

Pazaryeri tarihi kent dokusunda evler bitişik nizam olarak düzenlenmişlerdir Dar sokaklara yan yana dizilen evlerin üst kısımları sokakla ilişkisi çıkmalarla sağlanmıştır. Bazı evlerde çıkmasız cephelerde görülmektedir.

1.Türk Evinin Kent dokusu İçindeki Konumu

Osmanlı Evi'nin zamanla yalnızca Türk evi anlamını taşımaya başladığı, Rumeli ve çeşitli bölgelerin bu ev tipine farklı neden ve biçimlerde sahip çıkmıştır.

Osmanlı Evi'nin oluşmasına çeşitli ülke insanları, çeşitli iklim vetopografi koşulları ve diğer dış etkenler etkili olmuşlarsa, bu farklı etkenleri bir araya getirerek hamur edip, Osmanlı-Türk Evi'ni oluşturan Türk unsuru, Türk Sanatı ve Türk yaşam kültürüdür⁴⁷.

Göçebelik düzeyinde Türk toplumunun konut biçimi çadırıdır. Türkler yerleşik düzene geçtiklerinde sabit konut yapımını benimsemişler, ancak yerleşik düzenle birlikte göçebe yaşam varlığını korumayı sürdürdüğü için çadır ve sabit konut yapımı eşzamanlı olarak varolmuştur. Yeni toplum yapısının gereklerine, fiziksel çevre koşullarına ve yerel malzeme olanaklarına göre sabit konut biçimlenirken, hem biçimsel hem de simgesel anlamda çadıra özgü öğeler sabit konut mimarisinde sürekliliğini korumuştur. Anadolu ve Orta Doğu yerel konut gelenekleri de “Türk evi” bireşiminin oluşumunda etkili olmuşlardır⁴⁸.

Osmanlı Türk evi, sadece yüzyılların deneyimleriyle oluşmuş bir mesken değil, aynı zamanda kendine özgü fiziksel kuruluşu olan Osmanlı şehirlerinin küçük yapı ögesidir. Günümüzde geçerli olan bütüncül ya da küresel yaklaşımlarla Türk evi araştırmalarına yeni bir boyut getirilmiş, evler buldukları bölgenin ve şehrin yapısı içini de ele alınıp değerlendirilmiştir. Bir tekke, zaviye ya da mescit etrafında kurulan mahalleler, mahallelerin kuşattığı kent merkezi, merkezde ulu cami-hamam-imaret-medrese gibi yapılar ve onu kuşatan çarşılar bir Osmanlı şehrinin iç içe geçmiş halkalarını oluşturuyor⁴⁹.

Türk Evinin oluşmasında konar göçerlikte, Türk boylarının kullandığı göçebe çadırlarının etkisi çok büyüktür. Yerleşik yaşama geçmeye başladıklarında çoğalmaya, çoğaldıkça birbirinden ayrılmaya, ayrı evler yapmaya başlamışlar, evler çoğaldıkça mahalleleri, sokakları oluşturmuşlardır. Bu sokak ve mahallelerde genelde bir meydan cami veya çeşme etrafında konumlanmışlardır.

⁴⁷ Sedat Hakkı Eldem; **Türk Evi Osmanlı Dönemi I**, (İstanbul 1984), s. 19.

⁴⁸ Ayla Ödekan; **Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908) C. III**, (İstanbul 1995), s. 419-425.

⁴⁹ Yurt kelimesi Türk evinin sadece kaynağını ifade etmiyor aynı zamanda onun kültürel değerini ve manevi kıymetini de ortaya koymaktadır. Prof.Dr. Haşim Karpuz; “Türk Evi, Osmanlı Evi” **Türkler Ansiklopedisi C. 10**,(Ankara 1999), s. 455-456

Türk Evi çoğunlukla tek katlıdır. Fakat zamanla kat sayısı fazlalaşmıştır. Tek katlı evlerde kat boyu yerden 1,5-2 m yüksekte bulunur. Katın yüksek tutulması hava, güneş ve ışığın rahatça evin içine girebilmesi içindir.

Evlerin mesken görevlerinin dışında, insan üzerinde psikolojik olara, estetik olara önemli etkileri vardır. Her şeyden önce ev insanın, bütün yönleriyle yetişmesinde önemli bir kültür ünitesidir. Bu bakımdan Türk evi en kutsal değerler arasında yer almıştır⁵⁰.

Türk konut mimarisi türdeş bir yapıya sahip değildir. Buna karşılık, İslam dini Türk konutunda kimi ortak nitelikleri belirlemiştir. İslam toplumunda aile kavramı içe kapalılık, gizlilik ve temizlik gibi değerler içerir. Bu değerler konut mimarisinin mekan örgütlenmesini ve fiziksel biçimlenişini belirleyen birincil derecede önemli etmenlerdir. Ev içe dönük bir aile kavramının ifadesidir. Aile yaşantısının eylem alanı ev içi ve bahçe, yüksek bir duvarla dış dünyadan ayrılmıştır. Tek katlı evler dışındaki zemin kat, duvarın bir parçası olarak değerlendirildiği için penceresiz ya da az pencerelidir. Sokaktan çoğunlukla kadının günlük çalışma düzenine göre biçimlenmiş olan zemin kat ve bahçeye birer kapıdan geçilerek girilir. Avluda havuz, ağaç ve çiçeklikler gibi öğelerle doğal bir çevre yaratılmıştır. Zemin kat ve bahçede ahır, samanlık, depo, kiler, mutfak, hamam, fırın ve helâlar yer alabilir⁵¹. Burasının zemini genellikle dövülmüş toprak veya taş kaplıdır⁵².

Evlerde kullanılan malzeme bölgenin coğrafi özelliklerine göre belirlenir. Örneğin Kuzey Anadolu'da ahşap, Orta Anadolu'da Kerpiç-taş, Batı Anadolu'da taş, Güney Anadolu'da ahşap-taş malzeme kullanılır⁵³. Pazaryerinde temelde moloz taş , duvarlarda hımmış tekniği uygulanmıştır.

İki ve üç katlı evlerde bölgenin özelliklerine göre dış cephede ilk önce çıkmalar ve saçaklar dikkati çeker. Çıkmalar Türk evlerine bir perspektif kazandırarak onların sokaktaki yerlerini tamamlar. Çıkma altları da, konsollu, payandalı, konsol kirişli, bindirmeli kolonlar üzerinde çıkmalar veya birkaçının birlikte kullanıldığı, çıkmalar olarak sınıflanır.

Birkaç katlı evlerde ana kat en yukarıdadır. Yani burası diğer katlardan daha değerli tutulmuştur. Türk evinin değişmeyen özelliği üst katlarda görülür. Türk evinde cephe saçaklar ve çatıyla son bulur. Saçaklar binayı yağmur, rüzgar güneş gibi etkenlerden korumasının yanı sıra süslemeleriyle çatıya ayrı bir değer kazandırır.

⁵⁰ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e** , s. 19.

⁵¹ Ayla Ödekan; **“Konut”, Türkiye Tarihi C.3**,(İstanbul 1995), s. 420.

⁵² Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, s. 16

⁵³ Prof.Dr. Önder Küçükerman; **Türk Evi**,(İstanbul 1996), s. 38.

İki ve daha çok katlı evlerde üst katlar yeme, yatma, dinlenme oturma ve konuk ağırlama gibi etkinlikleri karşılayacak nitelikte düzenlenir. Üst katın yapısal kuruluşu ve mekân düzeni zemin kattan bağımsız olarak tasarlanır. Zemin kat gövdesinden dışarı taşan ve çok sayıda pencerelerle dış dünyaya açılan üst katta mekân öğeleri oda hayat (eyvan) ve sofadır⁵⁴.

Birçok evde zemin kat ile esas kat arasında bir kat daha bulunmaktadır. Bu ara kat binanın tümünü kaplamayan asma kat durumundadır. Zamanla bu kat önem kazanıp ayrı bir kat haline gelmiştir. Fakat bu kat esas kattan daha alçak tutulmuştur. Birçok Anadolu evinde bu kat kışlık kattır. 19.YY.'dan itibaren ara ile esas kat arasındaki farklar en aza inerek birbirine benzemeye başlamıştır. Fakat üst kat en şerefli kat durumunu korumuştur. Plan bu kata göre yapılır, diğer katlar bu katı taşımak için yapılmış kısımlardır⁵⁵.

Odaların sayısı ve şekilleri, plan tipinin meydana gelmesinde en fazla etkisi olan unsurlardır. Odalar fazla veya az olduklarına göre plan tipi değişmekte veya gelişmektedir. Örneğin orta sofalı planda en az dört oda gerekir, köşe sofalı evlerde ise oda sayısı iki veya üçten fazla olamaz. Odaların yönünde (doğrultusu) plana tesir eden unsurlardır. Bütün odalar aynı yöne açılıyorsa, o zaman dış sofalı plan tipi uygulanır. Dört yöne de oda yapılması isteniyorsa orta sofalı plan tercih edilir. Bazen odaya “göz”, “hane” de denilir. Hepsi odayı ifade etmekle birlikte “hane” denildiği zaman bir dereceye kadar müstakil olduğu anlaşılır⁵⁶.

Genellikle odalar aynı istikamette sıralanmıştır. Dış sofalı planda bir, iç sofalı planda iki oda sırası vardı. Dış sıradaki odalar daha fazla ışık aldığı için daha değerlidir. Sıra içindeki odalar yerine göre isimlendirilirler. Sıra başındakiler yan veya köşe odalardır. Ortadaki odalar orta veya ara odalardır. Köşe odaları en değerli odalardır. Çünkü çeşitli yönlerde pencereleri olduğu gibi, sofanın sakin bir yerindedir ve yol üzeri değildir. Orta odalar da bir çıkma veya boyutlarının büyüklükleriyle kıymetlendirilmiştir. Saraylarda bu orta odalar hünkar dairesi ve kabul salonudur.

Ara oda, genellikle ikinci derecede bir odadır. Baş oda, evin en önemli odası demek olduğuna göre, ismini plan içindeki yerinden almış olmaz, fakat genellikle bir köşe odasıdır. Köşk-oda veya eyvan-oda, köşk veya eyvandan bozma yerlerdir. İsimleri plan içindeki yerlerinden ileri gelir. Köşk-oda genellikle kıymetli ve baş oda durumundadır⁵⁷.

⁵⁴ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 421

⁵⁵ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, s. 16-17

⁵⁶ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, 16-17.

⁵⁷ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, 16-17

Ev sahibinin sosyal durumuna göre ev haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşabilir. Kimi evlerde haremlik selamlığa oranla daha büyüktür. Özellikle büyük konak ve saraylarda ise selamlığın geniş bir alana yayıldığı görülür. Konak ve selamlığın ortak mekânı mabeyin için ayrı bir daire oluşturulduğu örneklerde de karşılaşılır⁵⁸.

Türk evinde oda sayısı ailenin yapısı ve ekonomik durumuna göre çoğalır. Oda çok amaçlı olarak düzenlenir. Oda düzenlemesiyle donatım ilkeleri hemen hemen her evde aynıdır. Seki-altı (pabuçluk) ve seki-üstü olmak üzere oda iki bölümden oluşur. Bu ayırım, oturma biçiminden ileri gelmektedir. Oturmak için herhangi bir araç kullanılmaz. Genelde yere tahta döşeme, halı kilim konulur, minder üstüne oturulur. Oturma yerinde temizliği sağlamak için odaya girişte seki altında ayakkabı çıkarılır ve bir basamak yüksek olan seki-üstüne geçilir. Seki-altıyla seki-üstü ayrıca bir direk ile birbirinden ayrılmıştır⁵⁹.

Türk Evinde odalarda sedir, ocak, yüklük, gusulhane, lambalık, aynalık, sergen gibi donanımlar da yer almıştır.

Odalar evin konumuna göre sokak cephesine, hayata veya sofaya pencereyle açılır. Sokağa açılan pencereler ailenin dış dünyayla ilişki kurduğu açıklıklar olmakla birlikte gerek toz ve gerekse güneş, rüzgar gibi etkenleri dışlamak üzere ve gizlilik ilkesi gereği dışardan kafesli ya da kapalı yapılmıştır.

Genellikle büyük evlerde ve geç dönem konutlarında pencere dizisi ikidir. Üst dizideki pencerelere tepe penceresi, revzen, üst pencere, kafa penceresi denir. Bu pencereler açılmaz ve içlik, dışlık olmak üzere duvarın iç ve dış yüzlerinde iki tanedir⁶⁰. Alçı kayıtlarla geometrik ve bitkisel bezemeli, kimi yerde de renkli camlıdırlar. Alt kat pencereleri sedir yastığından kapı, yüklük ve ocak üzerinde tüm odayı dolanan raf (sergen, yemişlik, terek) altına değin yükselirler. Böylece, iç mekan çok sayıda pencerelerle aydınlatılmış ve havalandırılmıştır. Odalar arasında kalan üstü kapalı üç taraftan çevrilmiş mekâna hayat (eyvan) denir ve genellikle üst katta olan hayat, sofaya ya da avluya dönüktür ve sofadan bir basamak yüksektir⁶¹.

Güneydoğu Anadolu'da zeminde olan hayat doğrudan avluya açılır ve ortasında havuz, şadırvan gibi suyla ilgili bir öge bulunur. Hayat açık havada oturma yeri olarak değerlendirilir. Oda ve hayatın önünde açık bir galeri olarak biçimlenen sofa genel dolaşım

⁵⁸ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 422

⁵⁹ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 423.

⁶⁰ Mustafa Cezar; Batı etkisi konutlarımıza girinceye kadar evlerimizde alçı kafesli ve renkli camlı pencereler kullanılmıştır. Bkz: Mustafa Cezar; **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, (İstanbul 1977), s. 379-380.

⁶¹ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 424.

alanıdır. Sofalarda köşk (divanhâne) diye adlandırılan özel oturma ve konuk ağırlama yerleri vardır. Kimi yerde köşk sofadan dışarı taşma yaparak tasarlanmıştır. Türk Evinde bu tip köşklere “keyif köşkları” de denmektedir. Beypazarı ve Eskişehir Odunpazarı evlerinde de bu tip örnekler görölmektedir. Dışarı taşma yapmayan bu nitelikte oturma yerlerine taht denir. Köşk bir yapıyla bileşik olabileceği gibi ayrı bir yapı olarak da tasarlanır. Genel anlamda köşk zeminden yüksek, geniş manzaralı ve üstü gölgelikli bir oturma yeridir. Kameriye, çardak, mahfil, şahnişin, tahtalık gibi adlarla da anılır. Mihmanhane (bağımsız köşk) ve kasr gibi büyük boyutlarda tasarlandığı da görölr. Yapı içinde köşkü olmayan evlerde başoda köşk özellikleri taşır⁶².

Evin içinde hareket yollarına egemen olmasından ötürü Sedat Hakkı Eldem; sofayı planı oluşturan öğelerden başlıcası olarak yorumlamakta ve sofa/oda ilişkisine dayanarak üst kat plan şemalarını tipolojik olarak değerlendirdiğinde dört ana tip belirlemektedir: **1-** Sofasız ev, **2-** Dış sofalı ev, L ve U biçiminde gelişebilir, **3-** İç sofalı ev, **4-** Orta sofalı ev. Her tip ayrıca kimi biçimsel özelliklere dayanarak kendi içinde alt gruplara ayırmaktadır. Türk evi tipolojisini bir tek kat planimetrisi üzerinde geliştirmek yeterli olmamakla birlikte bu sınıflandırma, konuya belirli bir boyuttan yaklaşabilmeye olanak sağladığından, şimdilik geçerliliğini korumaktadır. Doğan Kuban, plan birimi olarak “oda ve ön hizmet alanı ile saçak altını da içine alan üç bileşenli bir motif” önermektedir ve Anadolu Türk konutunun gelişimini bu şemadan hareket ederek çözümlenmektedir. Geleneksel konut mimarisine eğilen mimarlar ve sanat tarihçileri tarafından konu tartışılmakta ve çeşitli yorumlar geliştirilmektedir⁶³.

Türk Evinin diğer önemli unsurlarından birisi de katları birbirine bağlayan merdivenler e odalar arasındaki geçitlerdir.

Gelişmiş konut tipinde oda, hayat ve sofa dışında merdivenler genel şema içinde önemli bir yer tutarlar ve biçimsel olarak evin fiziksel görünüşüne katkıda bulunurlar⁶⁴.

Merdivenler sofa içinde olduğu sürece plana fazla tesir etmemektedir. Ancak sofanın dışında ve özel yerlerde oldukları zaman plana tesir ederler. Merdiven yan, ara veya merdiven sofası içine alınarak ilk değişiklikler yapılmıştır. Dış sofalı evlerde, merdiven sofanın bir yerinde ve nadiren oda sıraları arasındadır. İç sofalı evlerde ise merdivene ayrı bir yer

⁶² Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 422.

⁶³ Sedat Hakkı Eldem; **Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, (1954), s. 128. Erdem Aksoy; “Orta mekân: Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensibi”, **Mimarlık ve Sanat**, S. 7-8, (İstanbul, 1963), s. 39-92; Ayda Arel; **Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar**, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, No: 11,(1982), s. 17,18-53.

⁶⁴ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 424.

ayrılmaktadır. Zamanla, daha çok 19.Yüzyılın sonlarına doğru merdiven sofası önemli bir hale gelmiştir. Etrafı galerilerle çevrilir, ışığını tavandan alırlar. Planların büyümesiyle evlerde aydınlık avluları kullanılmaya başlanmıştır. Buralara oturma odaları açılmaz, ikinci derecedeki yerlere ışık ve hava verirler⁶⁵. Merdivenler Gelişmiş ve oda sayısı fazla büyük evlerde çift kollu olarak da yapılmaktadır.

Geçitler iki odayı birbirine bağlayan kısımlardır. Bunlar yüklük bölmeleri içinde gizli kapılı bağlantılar şeklindedir. Yani genellikle geçit, yüklük derinliğinden çalınarak oluşturulur. Zamanla bu geçitlere planda yer ayrılarak koridorlar oluşturulmuştur. Koridorlar gayet dar ve ışıksızdır. Daha sonraları aydınlanarak genişlemişlerdir. 19.Yüzyıl'da yapılmış büyük evlerde sofalar arasında kalan odaların böyle koridorlara açıldığı görülmektedir⁶⁶.

Yukarıda belirtilen ortak özelliklere karşın coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel etmenler Türk konut tipinin değişkenliğini belirlemektedirler. Coğrafi bölgeler arasında iklimsel, fiziksel ve kültürel farklılıklar bir tipolojik çeşitlenme oluştururlar. Bu açıdan konuya yaklaşan Doğan Kuban, Türk konut mimarisini yedi bölgede toplamaktadır: **1-** Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Suriye ile ortak kültürünün ifadesi taş konut mimarisi, **2-** Erzurum'dan öteye Kuzey Anadolu'nun Güney Kafkasya ve Dağıstan ile akraba ahşap hatıllı taş konut mimarisi, **3-** Doğu Karadeniz Bölgesinde görülen karakteristik ahşap iskeletli ev mimarisi, **4-** Ege ve Akdeniz Bölgesinin düz damlı "kübik" taş mimarisi, **5-** Orta Anadolu'nun daha çok köy, küçük kent ortamında kalan ve kökü Yeni Taş Çağına kadar uzanan kerpiç mimarisi, **6-** Esas yayılma alanı Anadolu'nun kıyıları ile Orta Yayla arasında bir ikincil çember gibi dolanan ve Sivas dolaylarından batıya ve İç Ege'den Toroslar'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlarda görülen, hımış yapı tekniğinde, yarı taşıyıcı sistemi ağaç, kerpiç dolgulu, zemin katı çokluk taş olan bir yapı tekniği ile inşa edilmiş konut mimarisi"⁶⁷. Doğan Kuban geleneksel konut mimarimizin ana temsilcisi olarak sonuncu grubu görmekte ve plan tiplerinin gelişmesini bu tipin belirlediğini vurgulamaktadır. Bursa, Kütahya, Sivrihisar, Bolu, Safranbolu, Kula, Çankırı evleri bu türün zengin örneklerini sergilerler. İstanbul evleri ise aynı türün Batı Etkisiyle gelişmiş bir çeşitlemesidir.

Kırsal bölgelerde geleneksel konut mimarisi sürekliliğini korumuştur. Bursa Murat Evi, Karaman Kavasun Aptullah Evi, Birgi Çakırağa konağı, Kütahya Hacı Şakir Evi,

⁶⁵ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, s. 16-17.

⁶⁶ Sedat Hakkı Eldem; **a.g.e.**, s. 16-17.

⁶⁷ Doğan Kuban; "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Gelişmeleri Üzerine Son Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi VII.**(Ankara 1968), s. 57-59.

Cihanzade Nuri Bey Evi, Ali Paşa Evi, Ankara Kasap Mustafa Evi, Bayramiç Hadımoğulları Evi, Yenişehir Şamaki Evi, Safranbolu Asmazlar Bağ Evi tasarım yönünden çarpıcı sayısız örneklerden bir kaçıdır. Ticaret ve zenaate dayalı kent yaşamı ise konut mimarisine yeni temalar katmıştır. Özellikle 18. yüzyıldan sonra başkent İstanbul'da gelişme gösteren ev tipinde, iç ve orta sofalı plan tipi yaygınlaşır ve gelişir. Orta sofa uzantısı olan eyvanın ucuna yerleştirilen şahnişinler baş odanın görevini yüklenirler. Son çağ evleri iç ve orta sofa plan tiplerinden türemişlerdir. Orta sofalı tipin İstanbul'da öncüsü 15. yüzyıl yapısı olan Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'tür. Orta sofalı tipi, bir üst kesim şeması olarak önce İstanbul'da tutunmuş, 18. yüzyılda merkezi yönetimin parçalanması ve yerel güçlerin oluşması sonucu taşralı eşrafı, ayânı ve beyleri tarafından yaptırılan büyük konaklarda uygulanmıştır. Bu dönem konutları, aynı zamanda, Avrupa Saray mimarisi etkisinde de kalmışlardır. Bu etkinin Türk konut mimarisinde yarattığı en önemli değişiklik simetrik düzenleme ilkesinin benimsenmesidir⁶⁸.

Başkent İstanbul'da 17. yüzyıldan günümüze kalan ahşap konut örneği yoktur. Sık sık çıkan yangınlar ve yıpranma bu dönemden iz bırakmamıştır⁶⁹.

İstanbul konut mimarisinin gelişme ivmesi 18. yüzyılda Lale Devri'yle hızlanmıştır. Paris Büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in takrînâmesi'nde ki Fransız saray ve bahçe betimlemeleri III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa ve devlet büyüklerini büyülemiş ve Kağıthane'yle Boğaziçi kıyılarında yapı etkinliğini başlatmıştır⁷⁰.

18. yüzyıl boyunca Sultan III. Ahmet, I. Mahmut, III. Selim'in saltanat yıllarında, Kağıthane ve Boğaziçi başta olmak üzere başkent'in çeşitli yerlerini dolduran, hızla inşa edilmiş ahşap yalılar, köşk ve konaklar ve batı etkili barok dekoratif öğeleri eşraf konakları aracılığı ile Anadolu ve Rumeli de yaygınlaşan yeni bir konut zevkini temsil edecektir.

19. yüzyılda Osmanlı Mimarisinde devam eden batı etkili akımlar Türk Konut mimarisinde de yapıların cephesinin önem kazanması, dekorasyon da da Avrupa motifleri ve kompozisyonları önem kazanmıştır⁷¹.

Pazaryerinin Ankara-Bursa karayolunun güzergahında yer alması ve 19. yüzyılda hayvan pazarı olması, derbent teşkilatına bağlı önemli bir merkez teşkil etmesi ve tarım-hayvancılığa

⁶⁸ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 425.

⁶⁹ Ayla Ödekan; **a.g.m.**, s. 423.

⁷⁰ A.Arel; **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, (İstanbul 1975), s. 29-35.

⁷¹ Mustafa Cezar; **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, (İstanbul 1971), s. 81.

bağlı halkın ekonomik seviyesinin yüksek olması dolayısıyla çevresindeki nahiyelerden daha gelişmiş iki katlı ev örnekleri yapılmıştır.

Evler ahşap iskeletli, hımış tekniğinde yapılmışlardır. Bu yönleriyle aynı yol güzergahında bulunan Eskişehir, Sivrihisar evleriyle benzerlik taşımaktadır.

2. Pazaryeri Evleri

Pazaryeri evlerinde kullanılan yapı malzemesi sert kış iklim koşullarına göre belirlenmiş olan kagir-taş ve kerpiçtedir. Pazaryeri tepe üzerine kurulmuş bir ilçedir. Bunun içinde evler tepeden aşağıya doğru hafif meyilli şekilde konumlanmışlardır.

Sokakların çoğu dardır. Ve bu dar sokaklarda yapılmış evlerin alt katları ambar, depo, kömürlük veya kiler olarak kullanılmaktadır. Alt kat cephesinde pencere veya kapılar cepheyi hareketlendirmiştir. Üst katta sokağa doğru yapılmış çıkmalar vardır. Bu çıkmalar sayesinde evin sokakla ilişkisi sağlanmıştır.

Türk aile yapısı ve günlük hayatı, Türk ev anlayışını etkilemiştir. Ailenin kendi yaşamı bahçenin yüksek duvarıyla dış yaşamdan ayrılır. Pazaryeri evlerinde de bu olguyu birçok evde görebilmekteyiz.

İki katlı evlerin bazılarının zemin katlarında pencere ya da herhangi bir aralık bulunmamaktadır. Bunun sebebi de alt katların yaşam alanı yerine depo olarak kullanılmalarıdır. Alt katı da oturma alanı olarak kullanılan evlerin odaları iç sofalıdır. Sofa evin merkezinde ve iki tarafı odalarla çevrilidir⁷². Odaların bu şekilde sınıflandırmasıyla sofanın alanından ve dış duvardan tasarruf edilmiştir. İki katlı evlerde, üst kat yatak odası, dinlenme amacına yöneliktir.

Pazaryeri evlerinde birkaç ev hariç üst katlar alt katlara oranla daha geniş yapılmıştır. Üst katlar sokakla daha çok bütünleşirken alt katlar daha geri planda tutulmuştur. Tek ve çift çıkmalar sayesinde üst katların sokakla iletişimi sağlanmıştır.

Evlere girişler bazılarında avludan olurken, bazılarında da direk olarak iç sofadan sağlanır. Avludan girilen evlerde sizi dar bir bahçe karşılar. Bu alan insanların günlük ihtiyaçlarını (yemek, çamaşır, sohbet vb.) karşıladıkları yerdir.

Evlerin çıkma düzeni sokağın yapısına, arsanın şekline göre konutun önemli mekanları olan oda ve sofaları dış cephede vurgulamak ve sokakla birleşmeyi sağlayabilmek için düzenlenmiştir.

Pazaryeri evlerinde geleneksel Türk Evlerinde görülen haremlik ve selamlık ayrımı yoktur.

Eğimli bir arazide kurulan Pazaryeri evlerinin çoğunun farklı katlardan dolayı evlerde giriş kısmı merdivenli ve taşlıklıdır. Bir kısmında da cepheden girişler içeriye girinti yapacak tarzda düzenlenmiştir.

⁷² Eldem, **a.g.e** , s. 18.

Pazaryeri evlerinin sokağa göre konumlarına bakıldığında evlere girişler :

1- Doğrudan sokaktan girişler, 2- Hem sokaktan hem avludan girilen evler, 3- Avludan girilen evler.

Pazaryeri evlerinde bölgenin coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı nedeniyle ihtiyaçlardan dolayı evler avlulu olarak yapıldığından avlu giriş kapıları at araba girecek genişliktedir. İlçe'nin ekonomisi, tarım, çiftçilik ve hayvancılığa dayandığı için.

Meydana bakan evlerde alt katların görünümü değişmiş, büyük çoğunluğunda alt katlar dükkan olarak düzenlenmiştir.

1- Doğrudan sokaktan girilen evlerde; kapılar çift kanatlıdır. Ancak çok az örnekte yekpare tek kanatlı kapıyla girildiği görülmektedir. Bu kapıların büyük bölümünde üst kısmında pencere bulunmaktadır. Merdivenle çıkılan, taşlıklı olan evlerde ise kapıların iki yanında ve üzerinde pencereler yer almaktadır.

2- Avludan girilen evlerde; sokaktan genellikle çift kanatlı bir kapıyla girilmekte, bir koridor, bir sofa gibi açılan bölümün sol yada sağ yanında üst kata çıkılan merdiven bulunmakta ve bu bölüm direkt avluya çıkmaktadır. Avluda ahır, depo, samanlık bulunmaktadır. Evin avluya açılan kısmında bazılarında mutfak ve servis mekanı bulunmaktadır. Avluya geçilen bu kısmın yer döşemesi taş ya da topraktır.

3- Hem sokak hem de avludan girilen evlerde; alt kat servis alanı, üst kat ise yaşama alanıdır. Bazen avlularda servis mekanı yer almıştır.

Pazaryeri evleri çoğunlukla iç sofalı plan tipine sahiptir. Odalar sofanın iki yanına dizilmiştir. Sofa bazı evlerin alt katında bazı evlerde hem alt hem üst katında bulunmaktadır.

Pazaryeri evlerinde oda sayısı beşi geçmemektedir. Bu bağlamda evler orta büyüklüktedir. Pazaryeri evlerinin birinde (Res. 18) kuşkondu bulunmaktadır. Evlerde odalar oturma, yemek yeme, yatma gibi tüm ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlenmiştir.

Evler çıkmalarla sokağa çıkmaktadır. Bazen tek çıkmayla, bazen çift, bazen de çıkmasız olarak sokağa konuşlandırılmışlardır. Çıkmalar ahşap konsollarla taşınmaktadır.

Evlerin pencereleri giyotin ya da iki kanat olarak açılmaktadır. Pencereler küçük camlıdır. Ahşap ve demir parmaklık görülmemektedir. Ve Pazaryeri evlerinin bazılarında alt katta ahşap kepenk görülmektedir. Bazı evlerde üst kat pencerelerin altında oymalı pervazlar görülmektedir.

Balkonlar genellikle ön cephede çıkmalar arasında üstü saçakla kapatılmış olarak düzenlenmiştir.

Alt kat pencereleri değişikliğe uğramıştır. Çoğunlukla alt katı dükkan olan cephelerde pencere olgusu kaybolurken, üst katlarda orijinal pencereler görülmektedir.

Saçaklar genellikle ahşaptır. Bir kısmında saçak altı ahşapla kaplanmış, bir kısmında ise evin ahşap çatısını taşıyan dikmeler dışarıya doğal olarak bırakılmıştır. Ortası balkonlu evlerin bir kısmında saçaklar düz olarak devam ederken, bir kısmında balkonların üstüne rastlayan bölümde kırma dilimle dekore edilmiş saçakla belirginleştirilmiştir. Aynı tarz kuşkondu evde de uygulanmıştır. Saçaklar ahşap oyma, bordürle süslenmiştir. Aynı ahşap bordürlere çıkmanın altında da rastlanmaktadır.

Pazaryeri evlerinde çatılar genellikle kırma çatı biçimindedir. Balkonların büyük bölümünde balkon korkulukları demir, ferforje korkuluk olmasına rağmen, bir örneğinde ahşap oyma olarak görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAZARYERİ EVLERİNDE CEPHE DÜZENİ

Cepheler; köşe dikmeleri, çıkmalar, pencere ve kapılarıyla dikkat çekici bir görünüme sahip olurlar.

Pazaryeri evleri; Eskişehir Odunpazarı veya Sivrihisar evleri gibi zengin cepheli ev tipine girmemektedir. Cephesine göre Pazaryeri evleri daha çok şu şekildedir;

- 1) **Basit Cephe Elemanına Sahip Tipler:** İki katlı, süsleme öğelerinin az görüldüğü daha çok sade görünümlü evlerdir.
- 2) **Geleneksel Cephe Görünümündeki Tipler:** Pazaryeri evlerinin çoğu bu tipe girmektedir. Bunların cephesinde süsleme elemanı bulunmayan ama inşaat tekniği açısından geleneksel özelliklere sahip evlerdir.

1. Cephe Düzenini Oluşturan Elemanlar

- 1) Kapılar
- 2) Pencereler
- 3) Çıkmalar
- 4) Çatı ve Saçaklar
- 5) Köşe Dikmeleri
- 6) Çeşmeler

1.1 Kapılar

Pazaryeri evlerinin kapıları giriş kapıları ve bahçe kapıları olarak 2 grupta toplayabiliriz.

Giriş Kapıları: Üstünde pencere olan veya üzerinde pencere olmayan tek kanatlı kapılara rastlanmıştır.

Çift kanatlı kapılar; bu tarz kapıların bazılarının yanında iki ya da bir pencere bulunurken, bazılarında üst kısmına pencere yapılmıştır. Fakat penceresiz kapılara da rastlanmaktadır. Kapı yanına pencerelerin yapılma amacı kapıya gelen kişiyi önceden görebilmek içindir.

Kapı kolları genellikle dökme demirden yapılmıştır. Kapılarda geometrik biçimlerde baklava, dörtgen, çokgen desenler yapılmıştır. Çakma tekniğinde ahşap işçilik de kullanılmıştır. Yalnız Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak 29 No'lu evin ahşap kapısındaki süslemeye Pazaryeri'ndeki başka hiçbir evde rastlanmamıştır. 1910 yılında Bulgar ustalar tarafından yapılmış olduğu söylenen evin kapısında, iki kanadında da olmak üzere birbirine ters duran dört ejder motifi vardır⁷³. Ejder motifinin kapıya yapılma nedeni evi kötülüklerden nazardan korumak içindir. İki kanatlı kapının kanatlarının ortasında da dalından sarkan çiçek motifi yer almaktadır (Res.1).

Bahçe Kapıları: Düz ahşap levhalaradan yapılma olan bahçe kapılarında giriş kapılarındaki süslemelerden hiç birine rastlanmaz.

Ayrıca normal girişlerin yan tarafına at arabalarının, kamyonetlerin girebilmesi için daha geniş tutulmuş girişler mevcuttur.

1.2. Pencereleler

Pazaryeri evlerinde farklı pencere tipi kullanılır. Bunlar “Çift Kanatlı” ve giyotin denilen “sürme” pencerelerdir.

Pencereler genellikle dikdörtgen ve kare formdadır. Çok az evde yuvarlak kemerli pencereye rastlanmaktadır.

Pencere camları kare ya da dikdörtgen bölmelere ayrılarak cephede hareket yaratılmaya çalışılmıştır. Pencere boyutları ana katlarda 1.20-1.80 m. genişliğinde 1.40-1.90 m yüksekliğindedir.

Bodrum kata baktığımızda da pencereleri görebilmekteyiz. Buradakilerde kare, dikdörtgen ya da basık kemerlidirler. Bu pencerelerin boyutları esas katlardakinden daha büyük tutulmuştur.

Evlerin çıkmalarına baktığımızda da buraların pencerelerle hareketlendirildiğini görmekteyiz. Evler bu pencerelerle sokağa yani dış dünya ya bağlanır. Bu yüzden de esas katlardaki pencereler daha büyük tutulmuş ve birden fazla pencere yapılmıştır.

Tek çıkmalı cephelerde bir veya iki, çift çıkmalı cephelerde yine bir veya iki dikdörtgen yada kare pencere konulmuştur.

Pencerelerde kafes veya demir parmaklık, bodrum katlarda da yine demir parmaklıklara rastlanmaz.

⁷³ Yüzbaşı Mah. Bursa Sok. No : 29

1.3.Çıkmalar

Cepheler çıkmalı yada çıkmasız olmalarına göre sınıflandırılmışlardır.

1.3.1. Çıkmasız Cepheler

Bu tip evlerde girişler dışında tüm cephe aynı düzlemedir. tek veya çift katlı olan bu tipin alt grupları şunlardır⁷⁴ (Res.2; Şek.1).

1.3.1.2. Klasik Cepheler

İki yada tek katlı olan evlerin girişleri ortada veya yan tarafta bulunmaktadır (Res.3).

Pazaryerinde bu tip evlere rastlanmakla beraber, genellikle bodrum kat bulunmamaktadır. Girişlerde çoğunlukla yandan yapılmıştır.

1.3.1.3. Ortası Balkonlu Cepheler

Bu tarz evler 2 katlı olarak düzenlenmişlerdir. Balkon cephenin tam ortasında yer almakta, cepheye hareket vermektedir. (Res.4; Şek.2).

1.3.1.4. Girişi Daha İçerde Tutulan Cepheler

Bodrum kat veya direk zemin üzerine yapılmış iki katlı evlerde giriş kapısı ortada veya yandan daha içeride yapılmıştır (Res.5).

1.3.1.5.Orta Kısım Daha İçerde Pedimentli ve Profilli Cepheler

Bu tarz evler bodrum kat üzerine tek kat olarak düzenlenmiş ve giriş bölümleri daha içeride yapılmıştır. Bu tip bir eve Pazaryerinde rastlanmamıştır.

1.3.2. Çıkmalı Cepheler

Kendi içinde gruplara ayrılmaktadır.

- a) Tek Çıkmalı Cepheler
- b) Çıkmanın Tüm Cephe Boyunca Yer Aldığı
- c) Testere Dişi Çıkmalı Cepheler
- d) Çift Çıkmalı Cepheler

⁷⁴ Şerife Özüdoğru; **Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Özellikleri**,(Eskişehir 2005), s. 24.

1.3.2.1. Tek Çıkmalı Cepheler

Bu evlerde çıkma tüm cephe boyunca, yanda veya ortada yer alır.

Çıkması Yanda olan evler ya bodrum kat üzerine ya da direk zemin üzerine oturtulmuş iki katlı evlerdir (Res.6; Şek. 3), (Res.7; Şek.4), (Res.8).

1.3.2.2. Çıkmanın Tüm Cephe Boyunca Yer Aldığı Örnekler

Pazaryerinde bu tip eve fazla rastlanmamaktadır. Cephe evin yerleştiği sokağa, alana göre değişebilmektedir. İki katlı olan bu evlerde kapı genelde yan taraftadır (Res.9; Şek.5), (Res.10), (Res.24).

Kademeli Çıkmalı Örnekler; bodrum kat üzerine iki kat olarak düzenlenmiştir. Ama Pazaryerinde buna rastlanmamıştır.

1.3.2.3. Testere Dişli Çıkmalı Cepheler

Sokak köşelerine yapılmış evlerde görülen bir örnektir. Sokağın şekline göre çıkma sayıları azalabildiği gibi artadabilir (Res.11; Şek.6).

1.3.2.4. Çift Çıkmalı Cepheler

Cephe düzeyinde birden çok yani iki çıkmanın olduğu örneklerdir. Bu tarz evlere Pazaryerinde çok rastlanmaktadır (Res.12; Şek.7), (Res. 13; Şek.8),(Res.14; Şek.9).

Çıkmalar Arası Balkonlu Cepheler; Çıkmaların arasında balkonların yer aldığı örneklerdir (Res.15).

Çıkmalar Arası Balkonlu ve Pedimentli Cepheler; Çıkma arası balkonlu ve üst kısmında pediment bulunan cepheler Pediment ve balkon cephenin ortasında yer almaktadır (Res. 16; Şek.10), (Res.17;Şek.11).

1.3.2.5. Kuşkondu Cepheler

Bu tarz cephe örneği Pazaryerinde bir evde vardı. Bu tip evler giriş kısmı içeride tutulmuş tek etli evlerin üstüne pedimentli tek bir odanın yapılmasıyla oluşur (Res.18; Şek.12).

1.3.3. Çıkma Altı Elemanlarına Göre

- 1) Konsol Çıkmalara
- 2) Konsol Kirişli Çıkmalara
- 3) Payandalı Çıkmalara

1.3.3.1. Konsol Çıkmalara

Pazaryeri evlerinde çoğunlukla karşılaşılan çıkma tiplerinden biridir. Bu tip ahşabın dışarıya doğru uzatılmasıyla oluşan bir biçimdir

Pazaryeri evleri genellikle ahşaptandır. Özellikle çıkmaların olduğu üst kat ahşaptan yapılmıştır (Res.19).

Çıkmanın altının kaplandığı malzemeye göre ayırabiliriz. 1) Ahşapla Kaplama, 2) Düz Sıva.

1.3.3.2. Konsol Kirişli Çıkmalara

Konsol Kirişli Çıkmalarda Pazaryeri evlerinde en çok karşılaşılan çıkma tipidir. Bu çıkma türü cepheye dik gelen duvarlara kirişlerin uzatılmasıyla oluşturulur. Çıkmayı taşıyan konsol sayısı cephe genişliğine ve evin konumuna göre değişebilir.

Pazaryerinde iki konsolun aynı şekilde köşelere yerleştirilmesi örneği çoktur. Fakat çok sayıda konsol ile oluşturulan çıkmalı cephelerde vardır (Res.11).

1.3.3.3. Payandalı çıkmalara

Çıkmanın yükünü iki ya da daha çok payanda ile taşıyan tiplerdir. Çıkma, cepheleri ahşap payandalar sayesinde istenilen boyutlara ulaştırabilmiştir(Res.12-20).

Çıkmalara sokak köşelerine getirilmiş ise payandalardan biri tam köşeye diagonal olarak ya da ikili, üçlü olarak köşeye yerleştirilerek demet halinde uygulanabilirler.

1.4. Çatı ve Saçaklar

Pazaryeri evlerinde düz ve kırma çatı örnekleri görülmektedir.

Kırma Çatılı evlerde çatı dört yöne eğilidir. Çatılarda kuşkondu denilen “Cihannüma” seyir köşkleri bulunur. Bu kuşkondu adı verilen mekanlar tek odadan oluşmaktadır. Yaz mevsiminde serinlemek, sokağı veya manzarayı seyredebilmek için yapılmışlardır. Kuşkondu ev örneği Pazaryeri ilçesinde sadece bir tane evde vardır (Res.18).

Çatı örtü sistemi kiremit malzemesidir.

Saçakların konumu ve genişliği evin şekline ve sokağa konumuna göre değişiklik göstermektedir. Saçakların genişliği 0.50-1.30 m arasındadır.

Saçakların altı açık ya da kapalı olabilir. Kapalı olanların altı genellikle Pazaryeri evlerinde ahşapla kaplıdır (Res.21; Şek.13).

Pazaryeri evlerinin saçaklarının çoğunda ahşap oyma süslemeler görülmektedir. Bunlar görsellik açısından evleri güzelleştirmişlerdir. Ayrıca saçakları taşıyan konsollarda görsel malzeme olarak kullanılmıştır (Res.22, Res.19).

Saçakların altının kapalı olduğu evlerde çatının orta kısmı daha yüksek tutularak üçgen alınlık şeklini almıştır. Bu üçgen alınlıkların alt kısmında dalga şeklinde yine saçak yapılmıştır (Res.16-17).

Pazaryeri evlerinde saçaklar; katlardaki girintilerin şeklini almadan düz devam ettiği. İki çıkmalı üst cephelerde çıkma arasında dışa taşarak üçgen alınlık oluşturduğu tipler olarak gruplandırılabilir.

1.5. Köşe Dikmeleri

Pazaryeri evlerinde cephede köşelere düzgün biçilmiş ağaç dikmeler yerleştirilmiştir. Örneğin Eskişehir Odunpazarı, Sivrihisar, Ankara Beypazarı, Göynük, Kütahya Ayaş evlerinde de görülmektedir.

1.6. Çeşmeler

Türk Mimarisinde Anadolu Selçuklu döneminden itibaren yapılarda çeşme olgusuna rastlamaktayız⁷⁵.

Pazaryerinde mahalle aralarında şadırvan ve çeşmeler görmektediriz.

Ayrıca evlerin cephelerine yapılmış, sokaktan geçen insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla da çeşmeler yapılmıştır.

Pazaryerinde bu tarz evler görülmektedir (Res.2). Bu çeşme yuvarlak kemerli, suyun aktığı hazne ise dışa taşkındır. Çeşmenin aynalık taşında kırmızı-sarı renkli dört yapraklı çiçek desenleriyle süslenmiştir.

⁷⁵ Şerife Özüdoğru; "Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (İstanbul, 1989), s. 38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALZEME VE DUVAR TEKNİKLERİ

Pazaryeri evlerinde bölgenin iklim koşullarına uygun malzeme kullanılmıştır. Temel duvarlar taş, taşıyıcı duvarlar ahşap ve kerpiçtendir. Ahşap iskeletin arası tuğla yada kerpiç dolgulu olanları da vardır.

Temel duvarlar yerden 80-150 cm yüksekliktedir. Bölme duvarlarda ahşap iskelet uygulanmıştır. Ve bunun araları tuğla ve kerpiçle doldurulmasıyla oluşan hıms tekniğinde inşa edilmiştir. Bazı evlerde moloztaş zemin üzerine tuğla ve kerpiçle yapılmıştır. Evlerin cepheleri sıva ile kaplanmış ve üzeri beyaz kireç badana veya pembe, çivit mavisi, yeşil gibi renklere boyanmıştır.

Evlerin cephe sıvalarının dökülmesiyle ana malzeme olan ahşap malzeme açıkça görülmektedir. Bu evlerde kapılar, pencere kenarları, konsollar, saçak pervazları, kirişler ahşaptan yapılmışlardır.

Evlerin içleri de çoğunlukla ahşaptan yapılmıştır. Tavanlar tahta olup ahşap duvarlar sıvayla kaplanmışdır. Pazaryeri evlerinde katlar arası ve köşe dikmelerinin üzeri sıvanmadan doğal ahşap malzeme olarak bırakılmıştır. Evlerin düz sıvaları üzerinde ahşap bir kontür oluşturmuşlardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PAZARYERİ EVLERİNDE SÜSLEMELER

Pazaryeri evleri dıştan oldukça sade görünmelerine karşın saçaklarda ve ahşap giriş kapılarında oyma süslemeler görülmektedir. Pazaryeri evlerinde süslemeler;

1-Ahşap, 2- Cam, 3- Madeni süsleme olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

1. Ahşap Süslemeler

Yapıdaki Yeri; saçaklarda, çıkmaların altında, pencere alt pervazlarında, balkon korkuluklarında ve alt kat girintili giriş bölümünün üzerinde görülmektedir.

Ahşap Kapıda: Pazaryeri evlerinin ahşap kapıları çift kanatlı düz kasetlidir. Bingi çıtalarının iki yanında kasetler dikey düz dikdörtgenler olarak dolgulanmıştır.

Pazaryeri evlerinin birinde, giriş kapısının ahşap kanatlarının üst kısmında ikişer ejder motifi karşılıklı dört ejder yer almaktadır. Ejderlerin üzeri dokulandırılmıştır. Kıрма ahşap bordürle nihayetlenen çift ejder motiflerinin etkisini güçlendirmek için silmeli ahşabın iç yüzeyinde bir sıra pul deseniyle bordür görülmektedir. Kapının üst sövesi ile kıрма silmeli ahşap bordür arasında kalan yüzeylerde boynuzlu ve kanatlı birer ejder figürü yer almaktadır. Bu figürler geleneksel Türk süsleme sanatlarında görülen ejder figürünün Türk konut mimarisinde ahşap üzerinde görülen oldukça değerli bir örneğidir (Res. 27).

Eski Türkçe metinlerde “böke” ve “evren” olarak adlandırılan ejder, İç Asya’nın doğusunda yaşamış Türk kavimlerinde “Luu” veya “nek” diye tanımlanırdı. Hem su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil eder, hem de astroloji ile sıkı bir bağ içerisinde yer alırdı.

Çift ejder motifi de, kozmik bir timsah olarak, hem nazar taşlarında yer alır, hem de güç simgesi olarak kullanılırdı.

6. yüzyıldan itibaren Türk kültürü çevresinde kullanılan ejder motifinin kimliği Uzak Doğu kültürlerindeki ejder tasavvuruna çok yakındır.

Oğuz boyundan olan Selçuklu Türkleri de doğal olarak Türk Merkezlerinin kültürel etkisine girmişlerdi. Çin’de ve Orta Asya Türk sanatında olduğu gibi, Selçuklularda da kanatlı,

boynuzlu, pullu ve ayaklı, profilden ilerleyen durumda işlenen ejder motifi Uygurlarda “Luu” denilen ejder tipinin devamıdır⁷⁶.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi sanatında taş kabartmalarda, madeni kapı tokmaklarında, ahşap kapı bezemelerinde çini ve keramiklerde⁷⁷ işlenmiş ejder motifinin kaynağı Prof.Dr. Gönül Öney tarafından da teyit edildiği gibi daha çok İç Asya ve Uzak Doğu sanatlarına dayanır.

Osmanlı döneminde de ejder motifi severek uygulanan bir motif olarak Osmanlı Sanatında yerini almıştır. Kitap resimlerinde madeni eserlerde, tekstilde, çini ve seramiklerde ve diğer sanat kollarında ejder motifi uygulanmıştır.

Ahşap saçaklarda: Dilimli fisto biçiminde ajursuz bordürler görüldüğü gibi damla biçiminde ajurlu dantel gibi işlenmiş ahşap bordürlerde yapılara zarif bir görünüm vermektedir.

Balkonlu evlerin üzerini örten saçaklarında dilimli oyma süslemeler ve dörtgen çakma motifler yer almıştır.

Ahşap konsollarda: Tek yada çift kolla dekoratif görünüm vermiştir.

Balkon Korkuluklarında: Evlerin birinin balkon korkuluk şebekesi ahşap oyma olarak düzenlenmiştir.

2. Cam Süslemeler

Yapıdaki Yeri: Kapı üstü pencereleri, vitraylar ve pencerelerde.

Kapı Üstü Pencerelerinde: Pazaryeri evlerinden birinde kapı üstü pencerelerinde kemer formu verilmiş ahşap çerçeve içerisinde yağ yeşili dokulu cam pencere kapının görkemini arttırmaktadır. Ve içeriye çok renkli bir görünüm kazandırmaktadır. (Res. 28). Alt kat pencerelerinin bazılarında da renkli cam uygulaması görülmektedir.

⁷⁶ Emel Esin; “Evren Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri”, **Selçuklu Araştırmalar Dergisi I**,(1969), s. 163-182

⁷⁷ Taş kabartmalar, çini ve keramikler, ahşap ve madeni eserlerdeki ejderler için bkz; M. Önder; “Selçuklu Ejderi”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni VIII-287**,(Ankara 1966), s. 2-4; S. Ögel; **Anadolu Selçuklularının Taş Tezniyatı**, (Ankara 1966), s. 90; M. Önder; “Yeni Bulunan Selçuklu Devri Ejder Figürleri”, **Kültür ve Sanat**,(Ankara 1976), s. 12-16; Ü.Erginsoy; **İslam Maden Sanatının Gelişmesi, Başlangıcından Anadolu Selçukluların Sonuna Kadar**,(İstanbul 1978), s. 20; Banu Mahir; “Osmanlı Saz Üslubu Resimlerinde Ejder İkonografisi” **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar**,(Ankara 1993), s. 277.

Vitraylarda: Pazaryeri evlerinin birinde giriş kapısının üzerinde ahşap bölmeler içerisinde mavimtrak gri renkli camlar kurşun kayıtlarla birbirine bağlanarak zarif vitraylar oluşturmuştur.

3. Madeni Süslemeler

Yapıdaki Yeri: Kapı tokmakları, balkon korkulukları ve pencere şebekeleri ve kurnalarda görülmektedir.

Kapı tokmaklarında; Hanım eli biçiminde bronz kapı tokmağı bugünkü zil uygulaması yerine uygulanmıştır. Ayrıca kapıyı tutmak için iki adet kapı kolu görülmektedir. Yine bazı evlerde metal kapı tutamakları görülmektedir.

Balkon Korkuluklarında; İnce zarif demir çubukların aralarında ferforje çiçek yada kıvrımlar biçiminde desenler oluşturan korkuluklar görülmektedir.

Bazı evlerin alt kat pencerelerinde de sonradan yapılan demir parmaklıklar görülmektedir.

Kurnalarda; Pazaryeri evlerindeki iki katlı çıkmasız evlerden birinin cephesinde bulunan kırmızı-sarı taş döşemelerden oluşan çeşme aynalığının ortamda bronz oymalı bir kurna bulunmaktadır (Res. 2).

ALTINCI BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Pazaryeri Osmanlı döneminde gerek ticari gerekse askeri yol güzergahında yer aldığı için aynı zamanda bir Pazar yeri olması itibariyle gelişmiş bir nahiye idi. Ekonomisinin tarıma ve hayvancılığa dayalı konumuyla tarihi Türk evleri çevre nahiyelere göre daha gelişmiş olarak görülmektedir.

Pazaryeri tarihi evleri tek katlı evlerle iki katlı ev tiplerinden oluşmuştur. Odunpazarı evlerindeki üç katlı ev tipine rastlanmamaktadır. Geleneksel Türk evinde görülen kat sayısı ikidir. Bu tipin bir kısmında su basmanlı olarak yapılan evlerde girişler merdivenli yüksek tutulmuşlardır. Pazaryeri evlerinde temeller bodrum kat taştan yapılırken üst katlar ahşaptan yapılmıştır. Üst katlar gibi doğramalarda ahşaptandır.

Pazaryeri evlerinin bir çoğunda bodrum kat yoktur. Bodrum katı olan evler buraları depo, samanlık olarak kullanır. Evlerin zemin katı mutfak, kiler; üst katlar ise ev sahibinin özel mekanıdır. Burada gününü geçirdiği oturma odası ve yatak odası bulunur.

Yakın bölgedeki Türk evlerinin dış cepheleri motiflerle süslü iken (Safranbolu, Kastamonu, Ankara, Bursa evleri gibi) Pazaryeri evlerinde cepheler sade tutulmuştur. Ancak saçak ve konsollarda ahşap oymalı süslemeler görülmektedir. Fakat Pazaryeri evleri İç Anadolu evlerinin çoğunda görüldüğü gibi kerpiç sıvayla bırakılmamıştır.

Pazaryeri evleri tek yada çift çıkmalı olarak yapılmıştır. Evlerin konumu ve cephesine göre cumba sayısı iki olarak tutulmuştur. Pencereerde ahşap sürgülü sistem kullanılmıştır. Çıkmaların dayandığı ahşap payandalara eli böğründe de denmektedir⁷⁸. Bu ahşap payandaları Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar evlerinde de görülebilmektedir. Bazı evlerde çıkmaların yan cephelerine dar uzun pencereler açılmıştır.

⁷⁸ Şerife Özüdoğru; **Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Örnekleri**, Anadolu Üniversitesi sonuçlandırılmış araştırma projesi. Proje no: 020802(Eskişehir 2003) , s. 39.

Evlerin çoğunda iki giriş kapısı vardı. Ahşap, büyük ve iki kanatlı olan kapı traktör, iş makinesi veya at arabasını avluya sokmak için kullanılırken, ikinci kapı eve esas girişi sağlamaktadır.

Üst katlarda Odunpazarı evlerindeki gibi sofanın iki yanında düzenlenmiş odalar bulunmaktadır. Alt katlar depo, ahır gibi hizmetlerin görüldüğü bölümdür. Pazaryeri evlerinde Odunpazarı evlerindeki orta kat veya asma kat anlayışı yoktur.

Pazaryeri evlerinde ve Eskişehir evlerinde iklime bağlı olarak Ege bölgesinde görülen çok geniş saçaklar yoktur⁷⁹.

⁷⁹ Tamer Levent; "Bir Değil Daha Çok Birgi", **Sanatsal Mozaik Dergisi**,(İstanbul 1998), S. 29, s. 46-49.

SONUÇ

Pazaryeri Osmanlı döneminde askeri ve ticari yol güzergahında yer olması nedeniyle gelişmiş bir tarihi kent dokusu ortaya koymaktadır. 19. yüzyılda nahiye'nin gelişmiş bir kent olduğu görülmektedir. 20. yüzyılda yol güzergahının dışında kalması nedeniyle tarihi kent dokusu gün geçtikçe önemini kaybetmektedir.

Pazaryeri evleri dar sokaklar çevresinde sıralanırken meydanlara açılan sokak köşelerindeki evler görkemli örnekler ortaya koymaktadır.

Moloztaş zemin üzerine ahşap arasına kerpiç ya da tuğla dolguyla gerçekleştirilen hımış tekniğinde 2 katlı evler görülmektedir. Zemin kat depo, kiler, kömürlük ya da ambar olarak kullanılırken, birinci kat oturma alanı, üst katlar ise yatak odalarının bulunduğu katlardır.

Pazaryeri evleri çoğunlukla çıkmalı olarak yapılmışlardır. Evlerin sokak bağlantısı çıkma ile sağlanmaktadır.

Evlere girişler ya doğrudan alt kattan ya da avludan olabildiği gibi her ikisinde birlikte kullanıldığı örnekler vardır.

Pazaryeri evleri genellikle iç sofalı ev düzenine göre yapılmıştır. Alt katlar zaman içinde değişmiş ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle meydana bakan örneklerde dükkanlar açılmıştır. Bazı evlerde pencere sistemleri değiştirilerek pimapen gibi malzemeler kullanılarak tarihi görünüm bozulmaktadır.

Eğimli arazide kurulan Pazaryeri evlerinin çoğunun farklı katlardan dolayı evlerde giriş kısmı merdivenli ve taşlıktır. Bu kısımda da cepheden girişler içeriye girinti yapacak tarzda düzenlenmiştir.

Pazaryeri evlerinde bölgenin coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı nedeniyle ihtiyaçlardan dolayı evler avlulu olarak yapıldığından avlu giriş kapıları at arabası girecek genişliktedir. Bunun nedeni de Pazaryeri'nin tarım ve hayvancılığa dayanmasından dolayıdır.

Evlerin pencereleri sokağa bakmaktadır ve giyotin yada iki kanat olarak açılmaktadır. Çıkmanın iki yanında da dar uzun pencereler görlebilmektedir. Pencerelerde ahşap ve demir parmaklık bulunmaktadır. Pazaryeri evlerinin bazılarında alt katta ahşap kepenk görülürken, üst kat pencerelerinin altında oymalı pervazlar görülmektedir.

Balkonlar, çıkmalar arasında üstü saçakla kapatılmış olarak düzenlenmiştir.

Saçaklar genellikle ahşaptır. Bazı saçak altları ahşapla kapatılırken, bazılarında evin ahşap tavanını oluşturan dilmeler dışta doğal olarak bırakılmıştır.

Ortası balkonlu evlerin bir kısmında saçaklar düz olarak devam ederken, bazılarında kırma çatı biçiminde örtülerek iç yüzeyi dilimlenerek dekore edilmiştir.

Pazaryeri evlerinde çatılar genellikle kırma çatı biçimindedir. Balkonların büyük bölümünde balkon korkulukları demir, ferforje korkuluk olmasının yanısıra bir örnekte ahşap olanıda vardır.

Pazaryeri tarihi evleri onüç değişik cephe örneği ve kent dokusu ile korunması ve yaşatılması gereken merkezlerdendir. Bu çalışma kent dokusu ölçeğinde evlerin cephelerini tanıtmak açısından bundan sonraki çalışmalara örnek teşkil edecek bir araştırmadır.

EKLER

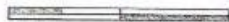
	<u>Sayfa</u>
EK 1: Çizimler	42
EK 2: Resimler	55

ŞEKİL 2 :PAZARYERİ-DEREBOGAZ MAH. ÇARŞI MEYDANI NO:13

0 50 100 200

ŞEKİL 3 PAZARYERİ-YÜZBAŞI MAH. BURSA CADESİ NO:45

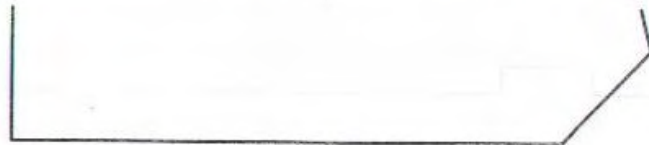
0 50 100 200

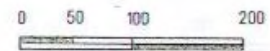
ŞEKİL 4 PAZARYERİ-DİĞANLAR MAH. YUKARIKÖY SOKAK NO:29

0 50 100 200

ŞEKİL 5 PAZARYERİ-YÜZBAŞI MAH. BURSA SOKAK NO:22

ŞEKİL 8 :PAZARYERİ-DEREBOGAZ MAH. ÇİÇEKLIKDY SOKAK NO:5

0 50 100 200

ŞEKİL 10-PAZARYERİ-YÜZBAŞI MAH. BURSA SOKAK NO:35

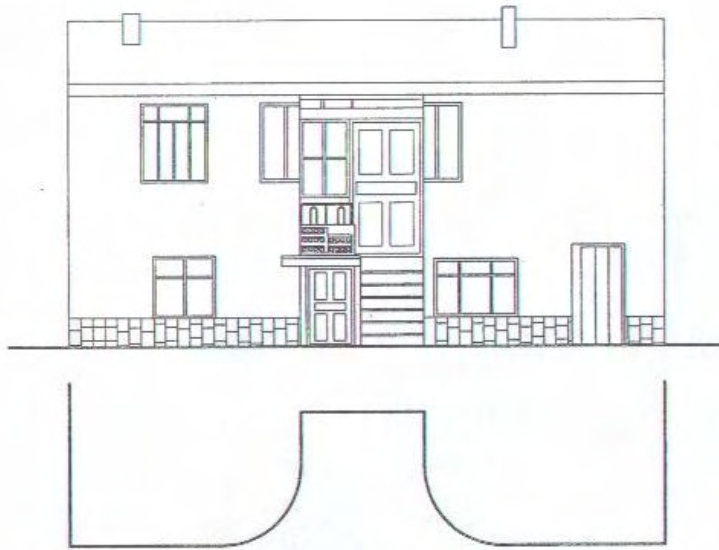
0 50 100 200

ŞEKİL 12 PAZARYERİ-YÜZBAŞI MAH. BURSA SOKAK NO:29

0 50 100 200

ŞEKİL 13 PAZARYERİ-YÜZBAŞI MAH. HOSEYİN DEMİREL SOKAK NO:10

0 50 100 200

Resim 1- Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No: 29

Resim 2 – Pazaryeri – Doğanlar Mahallesi Yukarıköyler Sokak No: 52

Resim 3 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Çarşı Sokak No : 19

Resim 4 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Çarşı Sokak No : 13

Resim 5 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Taşlık Sokak No : 48

Resim 6 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 45

Resim 7 – Pazaryeri – Doğanlar Mahallesi Yukarıköy Sokak No : 29

Resim 8 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 47

Resim 9 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 22

Resim 10 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Kemal Gümüş Sokak No : 7

Resim 11 – Pazaryeri – Doğanlar Mahallesi Kùçùkkaya Sokak No : 12

Resim 12 – Pazaryeri – Yùzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 15

Resim 13 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Çiçekliköy Sokak No : 6

Resim 14 – Pazaryeri – Doğanlar Mahallesi Kısa Sokak No : 10

Resim 15 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Kemal Gümüş Sokak No : 10

Resim 16 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 35

Resim 17 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Çarşı Meydanı No : 15

Resim 18 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 29

Resim 19 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Cami Meydanı No : 23

Resim 20 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Çiçekliköy Sokak No : 6

Resim 21 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Hüseyin Demirel Sokak No : 10

Resim 22 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Kemal Gümüş Sokak No : 7

Resim 23 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 2

Resim 24 – Pazaryeri – Doğanlar Mahallesi Yukarıköyler Sokak No : 13

Resim 25 – Pazaryeri – Dereboğaz Mahallesi Kemal Gümüş Sokak No : 10

Resim 26 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 11

Resim 27 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 29

Resim 28 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 29

Resim 29 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 29

Resim 30 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 15

Resim 31 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 22

Resim 32 – Pazaryeri – Yüzbaşı Mahallesi Bursa Sokak No : 22

Resim 33 – Sivrihisar – Yenice Mahallesi Kavakdibi Sokak No : 6

Resim 34 – Pazaryeri – Genel Görünüş

KAYNAKÇA

- Aksoy, E., “Orta Mekan: Türk Svil mimarisinde Temel Kuruluş Prensibi”, **Mimarlık ve Sanat** , S.7-8 , İstanbul,1995, s.39-92.
- Altunan, S., “Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, s.913.
- Arel, A., **Osmanlı Kent Geleneğinde Tarihsel Sorunlar**, İzmir, 1982.
- _____. **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İstanbul, 1995.
- Bakır, B., “XVIII Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği”, **Türkler Ansiklopedisi**,C.12, Ankara, 1999,s.550.
- Cansever, T., “TürkEvinin Mimarisi”, **Türkler Ansiklopedisi**,C.10, Ankara, 1999,s.200-203.
- Cezzar, M., **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977
- Cuinet, V., **La Turquie D’Asie I-V**, Paris, 1985.
- Çadırcı, M., **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, 1991.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Sancaklarında Meclislerin Oluşturulması (1840-1846)**, Ankara, 1985.
- Dalsar, F., **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik**, İstanbul, 1960.
- Danışman, Z., **Naima Tarihi C.III**, İstanbul, 1967-69.
- Doğru, H., **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, Eskişehir, 2005.
- _____. XVI, Yüzyılın Sonunda Eskişehir’de Eşkiyalık Olayları, **Tarihte Eskişehir Sempozyumu 1**, Eskişehir, 2001.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taşıyıcı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul, 1990.
- Efe, A., Eskişehir Demiryolu, Anadolu Üniversitesi Sos.Bil.Enst.Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1988.
- Eldem, S. Hakkı, **Türk Evi Osmanlı Dönemi I**, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul, 1984.
- Emecen, F., “Bilecik”, **D.V.İ.A.**, İstanbul, 1992.

- Erdogdu, M. Akif, "Ertugrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakiflari", **Vakiflar Dergisi**, S. 21, Istanbul, 1990,s.552.
- Erginsoy, Ü., **İslam Maden sanatının Gelişmesi, Başlangıcından Anadolu Selçukluları sonunua Kadar**, Istanbul, 1978.
- Eyice, S., "İlk Osmanlı Devrinin Dini, İçtimai Bir müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İFM,XXII/1-2**, İstanbul, 1963.
- Esin, E., "Evren Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, İstanbul, 1969, s.163.
- Faroqhi, S., **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı, Yurt Yay., Ankara, 1981.
- İşcan, N., **Dünden Bugüne Pazaryeri**, Eskişehir, 2000.
- Karpuz, H., "Türk Evi, Osmanlı Evi", **Türkler Ansiklopedisi,C.10**, Ankara, 1999,s.455-456.
- Kuban, D., "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Gelişmeleri Üzerine Son Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi VII**, Ankara, 1968, s.57.
- Küçükerman, Ö., **Türk Evi**, İstanbul, 1996.
- Levent, T., "Bir Değil Daha Çok Birgi", **Sanatsal Mozaik Dergisi S.29**, İstanbul, 1998,s.46-49.
- Mahir, B., "Osmanlı Söz Üslubu Resimlerinde Ejder İkonografisi", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Ankara 1993, s.277.
- Mordtmann, A. D., **Skizzen und Reisbri Efe Aus Kleinasien (1850-1859)**, Hannover, 1925.
- Orhonlu, C., **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1967.
- Ödekan, A., "Konut" **Türkiye Tarih, Osmanlı Devleti (1600-1908) C.III**, İstanbul, 1995, s.419-425.
- Ögel, S., **Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı**, Ankara, 1966.
- Önder, M., "Selçuklu Ejderi", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni VIII-287**, Ankara, 1966.
- Öztürk, S., **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik**, Kitabevi Yay. İstanbul, 1996.
- Özüdoğru, Ş., "Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 4**, İstanbul, 1989,s.48.
- _____. **Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Örnekleri**, Anadolu Üniversitesi sonuçlandırılmış araştırma projesi. Proje no:020802 Eskişehir,2005.

Özyüksel, M., **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1998.

Shaw, J., “Local Administrations in the Tanzimat”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, 1992.

Tuğlacı, P., **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yay., İstanbul, 1985.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara, 1974.

Yurt Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1982, s.1284.

SALNAMELER

1288 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1292 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1294 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1296 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1301 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1303 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

1316 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi

2316 Tarihli Hüdavendigâr Salnamesi